

ΔΕΥΚΑΛΙΩΝ

Περιοδική έκδοση
για τη φιλοσοφική έρευνα και κριτική

ΓΡΑΦΟΥΝ

Σπύρος Α. Μοσχονάς Γεράσιμος Κακολύρης

Michael Dummett

Κωνσταντίνος Ράντης Σπύρος Ράγκος

Παναγιώτης Θανάσας Πάνος Θεοδώρου

2011

ΙΟΥΝΙΟΣ 2002

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΣΤΙΓΜΗ — ΑΘΗΝΑ

Γεράσιμος Κακολύρης

ΠΑΡΑΠΟΙΩΝΤΑΣ ΤΟ ΚΕΙΜΕΝΟ:
Η ΑΠΟΔΟΜΗΤΙΚΗ ΑΝΑΓΝΩΣΗ
ΤΟΥ ΔΟΚΙΜΙΟΥ ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΑΤΑΓΩΓΗ ΤΩΝ ΓΛΩΣΣΩΝ
ΤΟΥ ΡΟΥΣΣΩ ΑΠΟ ΤΟΝ ΝΤΕΡΙΝΤΑ

Α. ΑΠΟΔΟΜΩΝΤΑΣ ΤΟ ΔΟΚΙΜΙΟ

ΣΥΜΦΩΝΑ ΜΕ ΤΟΝ NEWTON CARVER,¹ ὁ Ρουσσώ κατεῖχε μιὰ ἀσυνήθιστη ἀντίληψη τῆς γλώσσας, ἡ ὁποία σπάνια ἀπαντᾶται στὴν ἱστορία τῆς δυτικῆς φιλοσοφίας, καὶ συνήθως στὸ περιθώριό της παρὰ στὸ ἐπίκεντρό της. Αὐτὴ ἡ παρεκκλίνουσα ἀντίληψη βλέπει τὴ γλώσσα ὡς ἕναν τύπο ἐπικοινωνίας, ὁ ὁποῖος ἔλκει τὴν καταγωγή του ἀπὸ τίς κραυγές καὶ τίς χειρονομίες παρὰ ἀπὸ τίς «ιδέες», ἐνῶ ἐπικεντρώνεται σὲ αὐτὸ ποὺ ὁ Βιτγκενστάιν ἔχει ὀνομάσει ὡς τὸ νόημα (sense) ὀλόκληρων αὐτο-ιστάμενων ἐκφράσεων (προτάσεις), παρὰ στὴ σημασία (meaning) τῶν λέξεων (μέρη προτάσεων). Αὐτὴ ἡ ἀντίληψη ἔχει βρεῖ ἐλάχιστο ἔρεισμα στὴν παράδοση τῆς δυτικῆς φιλοσοφίας — εἴτε πρόκειται γιὰ τὸν Πλάτωνα ἢ τὸν Ἀριστοτέλη, τὸν Αὐγουστίνου ἢ τὸν Ἀκινάτη, τὸν Λόκ ἢ τὸν Λάμπιντς, εἴτε τὸν Σωσύρ. Δὲν κατέχει «παραδειγματικὴ» θέση στὴν παράδοση ἐπειδὴ ἔρχεται σὲ ἀντίθεση μὲ δύο κεντρικὲς ἀρχές της, δηλαδή: 1) τὴν ἐνότητα καὶ τὴν ἀναλυτικότητα τῆς σημασιολογίας, καὶ 2) τὴν προτεραιότητα τῆς λογικῆς σὲ σχέση μὲ τὴ ρητορικὴ. Ἡ πρώτη ἀπὸ αὐτὲς τίς ἀρχές ἰσοδυναμεῖ μὲ τὴν πίστη σὲ μιὰ θεωρία τῆς σημασίας, ὅχι μόνον κατὰ μιὰ χαλαρὴ ἔννοια, ἀλλὰ ὑπὸ τὴν ἔννοια ὅτι μιὰ θεωρία ἐνώνει τὴν ἐπικράτειά της κάτω ἀπὸ ἕνα μοναδικὸ σύνολο ἀπὸ κανόνες καὶ ἔννοιες καὶ ἐπεξηγεῖ ἢ προβλέπει τίς σχέσεις ἀνάμεσα σὲ κάθε εἶδος πληροφορίας μέσα στὸ πεδίο δράσης της. Μιὰ θεωρία σημασίας πρέπει νὰ ἐπεξηγεῖ πῶς ἡ σημασία (= τὸ νόημα) μιᾶς γλωσσικῆς

1. N. Carver, «Derrida on Rousseau on Writing», στὸ *The Journal of Philosophy*, Vol. lxxiv, No. 11, November 1977, p. 667.

έκφορᾶς σχετίζεται με τὴ σημασία (διαφορετικὴ τοῦ νοήματος) τῶν λέξεων, καὶ πάνω σὲ αὐτὸ τὸ ζήτημα ἢ παράδοση ἔχει ὑπάρξει ὁμοιόμορφα καὶ σταθερὰ ἀναλυτικὴ, ἀντιλαμβανόμενη ὅτι τὸ νόημα αὐτοῦ ποὺ λέγεται ἀπὸ ἓνα ἄτομο θὰ πρέπει νὰ ἐπεξηγηθεῖ σὲ σχέση με τὴ σημασία τῶν μερῶν του (λέξεις). Αὐτὴ ἡ ἀναλυτικὴ ἀντίληψη μιᾶς ἐνοποιημένης σημασιολογίας ἐπιτρέπει στὴ σημασία νὰ γίνεται ἀντιληπτὴ καὶ νὰ καθορίζεται ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὶς συνθήκες τῆς γλωσσικῆς ἐκφορᾶς (εἶναι ὁ John Austin² ποὺ πρῶτος διασπᾷ αὐτὴν τὴν παράδοση με τὸ νὰ προτείνει μιὰ σημασιολογία ἢ ὅποια λαμβάνει ὑπόψη τῆς τῆς συνθήκες ἐκφορᾶς ἐνὸς ὁμιλιακοῦ ἐνεργήματος, δηλαδὴ τὸ «πλαίσιο» μιᾶς γλωσσικῆς ἐκφορᾶς), καὶ τοιοῦτοτρόπως ἀνοίγει τὸν δρόμο γιὰ τὴ δευτέρη ἀρχή, αὐτὴ τῆς προτεραιότητος τῆς λογικῆς σὲ σχέση με τὴ ρητορικὴ. Ὁ Ρουσσὼ ἀπορρίπτει καὶ τὶς δύο αὐτὲς ἀρχές. Γιὰ αὐτόν, ἡ πρώτη ὁμιλία ἦταν περισσότερο μεταφορικὴ παρά κυριολεκτικὴ, καὶ ἐφόσον οἱ διάφορες μορφές τῆς ὁμιλίας ἀκολουθοῦν τοὺς κανόνες τῆς ρητορικῆς παρά τῆς λογικῆς, ἡ λογικὴ ἐμφανίζεται ὑποδεέστερη τῆς ρητορικῆς. Κι ἂν ἀκόμα ὑποθέσουμε ὅτι ὁ Ρουσσὼ κατεῖχε κάποια ἀντίληψη γιὰ τὴ γλώσσα, ἢ ὅποια θὰ μπορούσε νὰ τὸν ὀδηγήσει σὲ μιὰ ἐνοποιημένη θεωρία τῆς σημασίας, αὐτὴ θὰ ἔθετε τὸ μήνυμα πρὶν ἀπὸ τὶς λέξεις, με τὶς κραυγές καὶ τὶς χειρονομίες ὡς παραδείγματα, με τὶς προτάσεις ὡς ἀνάπτυξη, ἐπεξεργασία ἢ στολίδι παρά ὡς κατασκευές ἀπὸ στοιχεῖα, καὶ θὰ ἦταν τοιοῦτοτρόπως συνθετικὴ παρά ἀναλυτικὴ.

Συνεπῶς ὁ Ρουσσὼ ἀποτελεῖ καθαρὰ μιὰ ἀνορθόδοξη περίπτωση στὴ δυτικὴ σκέψη, καὶ εἶναι λίγο σκανδαλώδες τὸ νὰ ἐκλαμβάνεται ὡς νὰ ἀποτελεῖ ἀντιπροσωπευτικὸ παράδειγμα μιᾶς φιλοσοφικῆς παράδοσης με τὴν ὅποια οἱ κύριες ἰδέες του εἶναι σχεδὸν ἀσυμβίβαστες. Ὁ Ντερντὰ τὸν ἐνσωματώνει σὲ αὐτὴ τὴν παράδοση προσεγγίζοντάς τον ἀπὸ μιὰ διαφορετικὴ ὀπτικὴ γωνία. Σύμφωνα με τὴν περιγραφή ἀπὸ τὸν Ντερντὰ τῆς δυτικῆς μεταφυσικῆς, αὐτὸ ποὺ εἶναι περισσότερο σημαντικό εἶναι κατὰ πόσο ἔχουμε μιὰ ἄμεση ἐμπλοκὴ με αὐτὸ ποὺ ἐννοοῦμε («αὐτοπάθεια»), δηλαδὴ, κατὰ πόσο ἔχουμε μιὰ ἐμπλοκὴ ἢ ὅποια 1) εἶναι ὀλοκληρωτικὰ καταληπτὴ ἀπὸ μόνη τῆς, χωρὶς νὰ προϋποτίθεται καμιά ἄλλη ἔννοια ἢ ἐμπλοκὴ, καὶ 2) συγκροτεῖ αὐτὸ ποὺ θέλουμε νὰ ἐκφράσουμε μέσω τῆς γλωσσικῆς μας ἐκφορᾶς καὶ κατὰ αὐτὸν τὸν τρόπο δίνει σημασία σὲ αὐτὴν τὴν ἐκφορὰ ἄμεσα καὶ διαισθητικά, χωρὶς νὰ προϋποθέτει κανένα ἄλλο σημεῖο (καὶ συνεπῶς a fortiori χωρὶς νὰ προϋποθέτει ἓνα σύστημα ἀπὸ σημεῖα). Μιὰ τέτοια ἐμπλοκὴ ἀποτελεῖ πε-

2. Βλ., γιὰ παράδειγμα, τὸ κυριότερο ἔργο τοῦ J. L. Austin, *How to Do Things with Words* (2nd ed.), (Oxford: Oxford University Press, 1975). Πρώτη δημοσίευση 1962.

ρίπτωση αὐτοῦ ποὺ ὁ Ντερντὰ, ἀκολουθώντας τὸν Χάιντεγκερ, ἀποκαλεῖ «παρουσία». Ἐφόσον, σύμφωνα με τὸν Χάιντεγκερ καὶ τὸν Ντερντὰ, ἡ ἱστορία τῆς δυτικῆς φιλοσοφίας εἶναι ἡ ἱστορία τῆς «μεταφυσικῆς τῆς παρουσίας», καθένas ποὺ χειρίζεται μιὰ τέτοια ἄμεση ἐμπλοκὴ ὡς ἓνα σημεῖο-μηδέν, ὅπου ἡ ἀναζήτηση τῆς σημασίας μπορεῖ καὶ σταματᾶ, ἀποτελεῖ ἀναπόσπαστο, παρά περιθωριακὸ, μέρος αὐτῆς τῆς ἱστορίας.

Ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἀποψη, ὁ Ρουσσὼ ἀποτελεῖ μέρος τῆς δεσπόζουσας τάσης, δεδομένου ὅτι ἡ ἄμεσότητα καὶ αὐταπόδεικτη σημασία τῶν αἰσθημάτων μας τὰ καθιστοῦν ἱκανὰ νὰ παίξουν ἓνα κεντρικὸ καὶ «καταγωγικὸ» ρόλο στὴν ἀντίληψη τοῦ Ρουσσὼ γύρω ἀπὸ τὴ γλώσσα. Ὁ Ρουσσὼ ἐπιλέγει τὰ αἰσθήματα παρά τὶς ἰδέες ἐπειδὴ, ἐνῶ τὰ αἰσθήματα μποροῦν νὰ κατανοηθοῦν ἀπὸ μόνα τους, οἱ ἰδέες καθίστανται σαφεῖς μόνο μέσω τῶν λέξεων. Οἱ λέξεις συγκροτοῦν ἰδέες, ἐνῶ ἀντιθέτως ἐκφράζουν μόνον αἰσθήματα. Ἡ διαφορὰ τοῦ ἀπὸ τὸν Πλάτωνα, τὸν Ντεκάρτ ἢ τὸν Χιούμ ἀφορᾷ στὸ εἶδος τοῦ πράγματος ἢ τῆς ἐμπειρίας τῆς ὅποιας ἡ ἄμεση παρουσία προμηθεύει τὸ θεμέλιο αὐτοῦ ποὺ ἐννοοῦμε ἢ ἐκφράζουμε ὅταν μιλάμε. Ἡ συμφωνία του με τοὺς ἄλλους ἔγκειται στὸ ὅτι στὴ γλώσσα χρειάζεται νὰ ὑπάρχει ἡ ἐμπειρία αὐτοῦ ποὺ εἶναι ἄμεσα παρόν. Γιὰ τὸν Ντερντὰ αὐτὸ τὸ σημεῖο τῆς συμφωνίας εἶναι καθοριστικὸ καὶ στηρίζει τὴν ἀφομοίωση τοῦ Ρουσσὼ ἀπὸ τὴν παράδοση, ἐναντίον τῆς ὅποιας φέρεται ὡς νὰ ἐξεγείρεται.

Ὅμως, σὲ αὐτὸ τὸ σημεῖο θὰ πρέπει νὰ ἀναφέρουμε ὅτι, ὁ Ρουσσὼ ἀποδίδει σημασία στὰ πάθη καὶ τὰ συναισθήματα ὄχι λόγω τῆς «ἀμεσότητάς» τους καὶ τῆς «αὐταπόδεικτης σημασίας» τους, ὅπως ὑποστηρίζει ὁ Ντερντὰ, ἀλλὰ ἐπειδὴ πιστεύει ὅτι ἡ ἀλήθεια τῆς ἀνθρώπινης κατάστασης βρίσκεται σὲ ἓνα βίο ὁ ὁποῖος δὲν τὰ ἀπωθεῖ ἀλλὰ καθοδηγεῖται ἀπὸ αὐτά. Συνεπῶς, γιὰ τὸν Ρουσσὼ, ἡ ἀλήθεια μιᾶς γλωσσικῆς ἐκφορᾶς ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ κατὰ πόσον αὐτὴ ἐκφράζει τὰ πάθη καὶ τὰ συναισθήματα τοῦ ἐκφορέα τῆς, δηλαδὴ κατὰ πόσον αὐτὰ ποὺ ἐκφράζονται λέγονται ἐκ βαθέων. Με αὐτὴν τὴν ἔννοια, ὁ Ρουσσὼ προτείνει μιὰ νέα ἀντίληψη τῆς ἀλήθειας ποὺ ἔρχεται σὲ καταφανὴ ἀντίθεση με τὸν παραδοσιακὸ ὀρισμὸ τῆς ὡς *adequatio*.

Ἡ ἐξωτερικότητα τῆς γραφῆς.

Ἡ φιλοσοφικὴ παράδοση, σύμφωνα με τὸν Ντερντὰ, ἐπιμένει ὄχι μόνο στὴν ἄμεση ἐμπλοκὴ με αὐτὸ ποὺ ἐννοεῖται ἀλλὰ καὶ σὲ μιὰ αὐστηρή, θεμελιώδη διαίρεση ἀνάμεσα στὸ ἐσωτερικὸ (οὐσιώδες) καὶ τὸ ἐξωτερικὸ (τυχαῖο), ὅπως καὶ στὴν ἀναποτελεσματικότητα ὅλων τῶν σημείων

λόγω τῆς «ἐξωτερικότητάς» τους. Ὑπὸ αὐτὸ τὸ πρίσμα, ἡ ἐργασία τοῦ Ρουσσώ ἀποτελεῖ ἓνα τυπικὸ παράδειγμα τῆς παράδοσης πρὸς ἀποδόμηση. Ἡ ὁμιλία εἶναι ἡ καρδιά καὶ ἡ ψυχὴ τῆς ἐπικοινωνίας, ἐνῶ ἡ γραφὴ τῆς εἶναι ἀπολύτως ἐξωτερικὴ: «Ἡ τέχνη τῆς γραφῆς δὲν σχετίζεται μ' ἐκείνη τῆς ὁμιλίας» (*Δοκίμιο* 33).³ Ἡ γραφὴ, σύμφωνα μὲ τὴν ἀνάγνωση τοῦ Ρουσσώ ἀπὸ τὸν Ντερντά, ἀποτελεῖ μιὰ ἀπλὴ ἐξωτερικότητα· βασίζεται σὲ μιὰ σύμβαση ἢ ὁποῖα ἐδράζεται ἐξ ὀλοκλήρου ἐκτὸς τοῦ θέματος τὸ ὁποῖο ἐκφράζεται. Τὸ τέχνασμα μιᾶς τέτοιας σύμβασης εἶναι, φυσικὰ, ἀθάλητο, ἐφόσον μιὰ ἄλλη σύμβαση θὰ ἦταν ἐξίσου ἀρκετὴ γιὰ νὰ ἐπιτελέσει τὴν ἴδια ἐργασία. Τὸ γραπτὸ σημεῖο, ὡς ἐξωτερικὸ ἀναπλήρωμα τοῦ φωνητικοῦ σημείου, στερεῖται κάθε οὐσιώδους σχέσης μὲ αὐτὸ πὸν σημαίνει, εἶναι ἀπολύτως «ἐξωτερικὸ» τῆς «σημασίας» του, ἀποτελεῖ ἀπλῶς ἓνα ἐξωτερικὸ «υποκατάστατο» καὶ συνεπῶς διαφέρει (*difféger*) ριζικὰ ἀπὸ μιὰ σημασία ἢ ἓνα φυσικὸ σημεῖο, ἐνῶ ἀναβάλλει (*difféger*, ὑπὸ μιὰ ἄλλη ἔννοια) τὴν ἐμπλοκὴ μακ μὲ αὐτὸ πὸν σηματοδοτεῖται.

Τὸ *Δοκίμιο* γιὰ τὴν καταγωγὴ τῶν γλωσσῶν μεταχειρίζεται τὴ γραφὴ, σύμφωνα μὲ τὸν Ντερντά, ὡς ἓνα «ἀναπλήρωμα» τῆς ὁμιλίας, μὲ τὸν ἴδιο τρόπο πὸν ἡ ὁμιλία ἀποτελεῖ «ἀναπλήρωμα» αὐτοῦ πὸν ἐρχεται νὰ ἐκφράσει. Ὑπὸ αὐτὴ τὴν ἔννοια, ἡ γραφὴ, ὡς τὸ «ἀναπλήρωμα ἑνὸς ἀναπληρώματος», ὡς ἡ «μεσίτευση τῆς μεσίτευσης», καταλαμβάνει δευτερεύουσα θέση σὲ σχέση μὲ τὴν ὁμιλία, ἐφόσον βρίσκεται ἓνα ἐπὶ πλέον στάδιο μακριὰ ἀπὸ αὐτὸ πὸν ἐκφράζεται/ἀναπαρίσταται. «Ἐνα τέτοιο ἐπιχειρήμα ἔχει μακρὰ ἱστορία στὴ δυτικὴ σκέψη ἀφοῦ ἔλκει τὴν καταγωγὴ του ἀπὸ τὴ μιμητικὴ θεωρία τοῦ Πλάτωνα. Ὡς ἀποτέλεσμα, ὅπως ἡ τέχνη στὸν Πλάτωνα, ἡ γραφὴ ὑποτιμᾶται μέσω τῆς σταθερῆς προσφυγῆς σὲ μιὰ μεταφυσικὴ τῆς παρουσίας, ὅπου ἡ ἀπόστασή της ἀπὸ μιὰ καταγωγικὴ παρουσία σημασίας τὴν καταδικάζει σὲ ἓνα ἀτέλειωτο παιχνίδι ἀπατηλῆς μίμησης.

Ἐπὶ πλέον, ὁ Ρουσσώ, πάντα σύμφωνα μὲ τὴν ἀνάγνωση τοῦ Ντερντά, θεωρεῖ τὴν ὁμιλία ὡς πλησιέστερη στὴν ἴδια τὴν καταγωγὴ τῆς γλώσσας καὶ ὑγιέστερη, περισσότερο «φυσικὴ» μορφή ἐκφρασης ἀπὸ ὅτι ἡ γραφὴ. Τὴ γραφὴ τὴν ἀντιμετωπίζει μὲ περιέργη ἐκφραση ἀπὸ ὅτι ὡς ἀπλῶς παράγωγη, ἀλλὰ καὶ κατὰ κάποιον τρόπο ὡς ἓναν ἀνθυγιεινὸν τρόπο ἐκφρασης. Ὁ Ντερντά βρίσκει αὐτὴ τὴ στάση νὰ εἶναι ἑναρμονισμένη μὲ τὴ φιλοσοφία τῆς ἀνθρώπινης φύσης τοῦ Ρουσσώ, τὴν πεποίθησή του ἐπὶ τὸ ἀνθρώπινο εἶδος εἶχε ἐκφυλιστεῖ ἀπὸ μιὰ κατάστα-

3. Ζάν-Ζακ Ρουσσώ, *Δοκίμιο περὶ καταγωγῆς τῶν γλωσσῶν*, μετ. Κ. Παπαγιώργης, Ἐκδόσεις Καστανιώτη, Ἀθήνα 1998.

ση θείας χάριτος στὰ δεσμὰ τῆς πολιτικῆς καὶ τῆς πολιτισμένης ὑπαρξης. Ἡ γλώσσα γίνεται ἓνας δείκτης τοῦ βαθμοῦ στὸν ὁποῖο ἡ φύση ἔχει διαφθαρεῖ καὶ διαιρεθεῖ ἐναντία στὸν ἑαυτὸ της ἀπὸ τὶς λανθασμένες ἐκζητήσεις τοῦ πολιτισμοῦ.

Ὁ ἀπώτερος σκοπὸς τοῦ Ντερντά εἶναι νὰ δείξει ὅτι ὁ Ρουσσώ ἀντιφάσκει μὲ τὸν ἑαυτὸ του σὲ διάφορα σημεία τοῦ κειμένου του, ἔτσι ὥστε ἀντὶ νὰ ἀποδεικνύει ὅτι ἡ ὁμιλία βρίσκεται στὴν καταγωγὴ τῆς γλώσσας, καὶ ἡ γραφὴ ἀποτελεῖ ἀπλῶς μιὰ παρασιτικὴ ἀνάπτυξη, τὸ δοκίμιό του, παρὰ τὴν πρόθεσή του, ἐπιβεβαιώνει τὴν προτεραιότητα τῆς γραφῆς καὶ τὸν ἀπατηλὸ χαρακτῆρα ὅλων αὐτῶν τῶν μύθων τῆς καταγωγῆς. Αὐτὸ πὸν τελικὰ καθίσταται ἐμφανὲς εἶναι ἡ λογικὴ τῆς ἀναπληρωματικότητος, ἢ ὁποῖα σημαδεύει κάθε ἀπόπειρα νὰ σκεφθοῦμε τὴν καταγωγὴ τῆς γλώσσας ἢ νὰ θεμελιώσουμε αὐτὴ τὴν καταγωγὴ σὲ μιὰ προγλωσσικὴ ἐμπειρία ἀδιαμεσολάβητων, αὐτο-παρόντων παθῶν καὶ συναισθημάτων.

Στὰ ἐκφραστικὰ ἀτοπήματα τῶν ἐπιχειρημάτων τοῦ Ρουσσώ, ὁ Ντερντά θὰ βρεῖ ἓνα χειροπιαστὸ παράδειγμα τῆς ὀρθότητος τῶν θεωρητικῶν του ἀντιλήψεων γύρω ἀπὸ τὴν καταγωγὴ, τὴν παρουσία, τὴ γλώσσα. Ἐν ὀλίγοις, ὅλων αὐτῶν πὸν περιγράφονται στὸ πρῶτο μέρος τοῦ *Περὶ Γραμματολογίας*:

«Τὸ πρῶτο μέρος αὐτοῦ τοῦ δοκιμίου, “Ἡ Γραφὴ Πρὶν ἀπὸ τὸ Γράμμα”, χαράζει σὲ γενικὲς γραμμὲς μιὰ θεωρητικὴ μήτρα. Ὑποδεικνύει ὀρισμένα ἱστορικὰ σημεία ἀναφορᾶς καὶ προτείνει κάποιες κριτικὲς ἔννοιες. Αὐτὲς ὑποβάλλονται σὲ βάσανο στὸ δεύτερο μέρος, “Φύση, Πολιτισμὸς, Γραφὴ”. Πρόκειται γιὰ μιὰ πλευρὰ, ἀν θέλετε, τοῦ παραδείγματος» (*ΠΓ* 9 / *DLG* 7 / *OG* / xxxix, βλ. συντομογραφίες στὸ τέλος τοῦ ἄρθρου).

Μὲ τὸ τέλος τῆς ἀποδόμησης τοῦ Ρουσσώ, ὁ Ντερντά εὐελπιστεῖ ὅτι θὰ ἔχει καταστῆ πλέον ἐμφανὲς ὅτι δὲν ὑπάρχει παρουσία χωρὶς ἀπουσία, ἀπόκρυψη, ἔλιγμο, διαφωρὰ (*différence*), ἢ γραφὴ. Ὁ Ντερντά θὰ βρεῖ τὰ ἀποτελέσματα αὐτῆς τῆς ἐνοχῆς ἀναγνώρισης ὄχι μόνο στοὺς γενικευμένους στοχασμοὺς του γύρω ἀπὸ τὴ γλώσσα, τὴ μουσικὴ, τὴ σεξουαλικὴ ἠθικὴ, τὴν πολιτικὴ καὶ τὸν πολιτισμὸ, ἀλλὰ ἐπίσης καὶ στὰ περισσότερο «προσωπικὰ» γραπτὰ τοῦ Ρουσσώ (*Ἐξομολογήσεις*). Σὲ κάθε περίπτωση ὁ Ρουσσώ θέλει νὰ πεῖ ἓνα πράγμα καὶ καταλήγει, ἀν κάποιος διαβάσει τὸ κείμενό του ἐκ τοῦ σύνεγγυς, στὸ νὰ λέει κάτι ἄλλο ἢ νὰ ἀντικρούει ἀποτελεσματικὰ τὴν οὐσία τοῦ δικοῦ του ἐκπεφρασμένου ἐπιχειρήματος. Καὶ αὐτὸ συμβαίνει ὄχι μέσω κάποιου τοπικῆς ἀβλεψίας, κάποιου τυχαίας ἀποτυχίας νὰ θέσει τὴν περίπτωσή του καθαρὰ ἢ

νά αντιληφθεῖ τὴν προβληματικὴ τῆς πορείας. Στὴν πραγματικότητα ὁ Ντερνιτά θεωρεῖ ὅτι ὁ Ρουσσώ θέτει αὐτὲς τὶς ἐρωτήσεις μὲ σαφήνεια καὶ δύναμη, πὺ δίνουν στὰ γραπτὰ του μιὰ παραδειγματικὴ θέση γιὰ τοὺς σκοποὺς τῆς ἀποδόμησης. Γιὰ τὸν Ντερνιτά, ἡ κατάσταση τοῦ Ρουσσώ ἀποτελεῖ χαρακτηριστικὸ παράδειγμα τοῦ συλλογισμοῦ ὁ ὁποῖος ἔρχεται ἀντιμέτωπος μὲ τὰ ὄριά του κάθε φορὰ πὺ προσπαθεῖ νὰ προσδιορίσει κάποια καταγωγὴ (ἢ «φυσικὴ» κατάσταση) γιὰ τὴ γλώσσα. Ἔτσι, οἱ ἔννοιες-κλειδιά τῆς ἀποδόμησης, ὅπως αὐτὲς τῆς γραφῆς (*écriture*), τῆς ἀναπληρωματικότητας (*supplément*), καὶ τῆς διαφωρᾶς (*différance*) παρουσιάζονται ὄχι μόνο ὡς νὰ ἐπεξηγοῦνται ἀλλὰ καὶ νὰ ἐπεξηγοῦν μὲ ἀκρίβεια ὅλα αὐτὰ πὺ τὸ κείμενο τοῦ Ρουσσώ, σὲ ἀντίθεση μὲ τὶς προγραμματικὲς του διακηρύξεις, καταλήγει νὰ λέει γύρω ἀπὸ τὴν καταγωγὴ τῶν γλωσσῶν καὶ τὸ ζήτημα τῆς γραφῆς. Αὐτὲς οἱ «μὴ-ἔννοιες» ἢ «οἰονεῖ-ἔννοιες» ἐπεξηγοῦν καὶ εὐθύνονται γιὰ τὸ ὅτι ὁ λόγος τοῦ Ρουσσώ, ὅπως καὶ κάθε λόγος γύρω ἀπὸ τὴν ἀνεύρεση μιᾶς καταγωγικῆς παρουσίας, εἶναι καταδικασμένος νὰ ἀποτύχει ἐκ τῶν προτέρων.

Ἡ γραφὴ, κατὰ τὸν Ντερνιτά, εἶναι τὸ κατ' ἐξοχὴν παράδειγμα ἑνὸς ἀναπληρώματος, καὶ καθορίζει τὴν ἴδια τὴ φύση του καὶ τὴν κατάστασή του. Τὸ *Δοκίμιο* ὑποτάσσεται σὲ αὐτὴ τὴν ἀνατρεπτικὴ φύση τῆς γραφῆς ἀκόμα καὶ κατὰ τὴ διάρκειά τῆς διαδικασίας τοῦ ἀναθεματισμοῦ τῆς ἀνατρεπτικῆς τῆς ἐπιρροῆς καὶ τοῦ ἀναπληρωματικοῦ τῆς χαρακτήρα. Μιὰ ὀλόκληρη περίεργη θεματικὴ τοῦ ἀναπληρώματος διατρέχει τὴν ἐπιχειρηματολογία τοῦ Ρουσσώ, ἡ ὁποία σὰν μιὰ ἔνοχη ἔμμοχη διαστρέφει τὴ σημασία τοῦ *Δοκιμίου* φέροντάς το ἐναντία στὴ δεδηλωμένη του πρόθεση. Ὁ Ρουσσώ ἀδυνατεῖ νὰ ἐννοεῖ αὐτὸ πὺ λέει (ἢ νὰ λέει αὐτὸ πὺ ἐννοεῖ) σὲ συγκεκριμένους κρίσιμες στιγμὲς τοῦ ἐπιχειρήματός του. Τὸ *Δοκίμιο* ὑπόκειται σὲ μιὰ «διεστραμμένη», ἀν καὶ κυριολεκτικὴ ἀνάγνωση, σὲ ἕνα βίαιο στραμπούληγμα (στρίψιμο) ἐκ τῶν ἔσω, τὸ ὁποῖο τὸ ἐμποδίζει νὰ φέρει εἰς πέρας τὴ λογικὴ τῆς δικῆς του διακηρυγμένης πρόθεσης.

Ἀπὸ τὴν καταγωγὴ καὶ τὴ φύση στὸ ἀναπλήρωμα καὶ τὸν πολιτισμό.

Ἡ ἀποδομητικὴ ἀνάγνωση τοῦ *Δοκιμίου* ἀπὸ τὸν Ντερνιτά προωθεῖ κάτι περισσότερο ἀπὸ μιὰ νέα «ἐρμηνεία» τοῦ Ρουσσώ ὅταν περιγράφει τὴ «λογικὴ τῆς ἀναπληρωματικότητας» καὶ τὰ διάφορα ταραχοποιὰ ἀποτελέσματα τῆς. Αὐτὸ πὺ φαίνεται νὰ τίθεται ὑπὸ ἀμφισβήτηση εἶναι μιὰ

δυναμικὴ μυθολογία τῆς ἀνθρώπινης φύσης, ἡ ὁποία ἐπιβάλλεται μὲς τῆς ἀπόθησης ἢ τῆς διαγραφῆς τῶν σημείων τῆς πολιτιστικῆς τῆς παραγωγῆς. Ἡ ἀναγνώριση αὐτῶν τῶν σημείων θὰ εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τὴ δημιουργία μιᾶς σειρᾶς ἀπὸ διασπαστικὲς μετακινήσεις καὶ ἀνατροπές, τῶν ὁποίων τὰ ἀποτελέσματα θὰ ἔφταναν πίσω μέχρι τὴν ὑποτιθέμενη καταγωγὴ τοῦ ἀνθρώπου, τῆς γλώσσας καὶ τῆς κοινωνίας. Καὶ ὁ λόγος τοῦ Ρουσσώ δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ τὰ ἀναγνωρίσει, παρὰ τὸν τιθέμενο σκοπὸ τῆς διατήρησης τῆς «φυσικῆς» (λογοκεντρικῆς) τάξης ἀξιών. Πάντα ὑπάρχει, σύμφωνα μὲ τὸν Ντερνιτά, μιὰ στιγμὴ διαφωρᾶς στὴν πηγὴ, ἕνας ξεπεσμός ἀπὸ τὴ φύση, τὴν ταυτότητα καὶ τὴν καταγωγὴ, γεγονός πὺ καθιστᾷ ἀδύνατο γιὰ τὸν Ρουσσώ νὰ πεῖ αὐτὸ πὺ τελικὰ θέλει νὰ πεῖ.

«...ἡ ἀναπληρωματικὴ καθιστᾷ δυνατό ὅ,τι ἀποτελεῖ τὸ ἴδιον [*propre*] τοῦ ἀνθρώπου: τὴν ὀμιλία, τὴν κοινωνία, τὸ πάθος κτλ. Ἀλλὰ τί εἶναι αὐτὸ τὸ ἴδιον τοῦ ἀνθρώπου; Ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά, εἶναι ἐκεῖνο πὺ τὴν δυνατότητά του πρέπει νὰ τὴν σκεφτοῦμε πρὶν ἀπὸ τὸν ἀνθρώπο καὶ ἔξω ἀπὸ αὐτόν. Ὁ ἀνθρώπος ἀναγγέλλεται στὸν ἑαυτό του μετὰ τὴν ἀναπληρωματικὴ, πὺ δὲν εἶναι κατηγορηματικὴ, τυχαῖο ἢ οὐσιώδες, τοῦ ἀνθρώπου. Γιατὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ἢ συμπληρωματικὴ, πὺ δὲν εἶναι τίποτα, οὔτε παρουσία οὔτε ἀπουσία, δὲν εἶναι οὔτε ὑπόσταση οὔτε οὐσία τοῦ ἀνθρώπου. Εἶναι ἀκριβῶς τὸ παιχνίδι τῆς παρουσίας καὶ τῆς ἀπουσίας, τὸ ἄνοιγμα αὐτοῦ τοῦ παιχνιδιοῦ πὺ καμιά ἔννοια τῆς μεταφυσικῆς ἢ τῆς ὄντολογίας δὲν μπορεῖ νὰ περιλάβει. Νὰ γιατί αὐτὸ τὸ ἴδιον τοῦ ἀνθρώπου δὲν εἶναι τὸ ἴδιον τοῦ ἀνθρώπου: εἶναι ἡ ἐξάρθρωση τοῦ ἴδιου γενικά, ἢ ἀδυνατότητα —καὶ συνεπῶς ἡ ἐπιθυμία— τῆς ἐγγύτητας μὲ τὸν ἑαυτό· συνεπῶς ἡ ἀδυνατότητα εἶναι ἡ ἐπιθυμία τῆς καθαρῆς παρουσίας» (*III* 416 / *DLG* 347 / *OG* 244).

Αὐτὸ πὺ διέπει τὸν λόγο τοῦ Ρουσσώ εἶναι ἡ προβολὴ μιᾶς πρωτεύουσας (κυρίαρχης) ἀντίθεσης ἀνάμεσα στὴ φύση καὶ τὸν πολιτισμό, μὲ κάθε αὐθεντικὸ καὶ γνήσιο ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά καὶ κάθε τί λανθασμένο, μοντέρνο ἢ ἐκφυλισμένο ἀπὸ τὴν ἄλλη. Ἡ φύση ἀποτελεῖ τὴν πηγὴ κάθε καλοσύνης καὶ ἀρετῆς, ἐνῶ ὁ πολιτισμὸς ἀναπαριστᾷ μιὰ συμφύως διεφθαρμένη ἐπιρροή, μιὰ ἀκατάπαυστη πτώση στὸ λάθος καὶ στὴν κακὴ πίστη. Ἀλλὰ αὐτὴ ἡ πτώση ἔχει «πάντα ἤδη» συμβεῖ, ἔτσι ὥστε τὰ σημεία τῆς νὰ εἶναι ἐκεῖ γιὰ νὰ διαβαστοῦν ἀκόμα καὶ σ' ἐκεῖνα τὰ ἀποσπάσματα ὅπου ὁ Ρουσσώ περιγράφει —ἢ ἐπιχειρεῖ νὰ περιγράψει— τί θὰ ἦταν ἡ ζωὴ ἐὰν ὁ πολιτισμὸς δὲν εἶχε ἐπιβάλλει τὶς ξένες, τεχνητές του ἀξίες. Ὁ Ρουσσώ ἐξαναγκάζεται, ἐναντία στὶς βαθεῖες του

ἐπιθυμίες, νὰ δώσει ἀποδείξεις ὅτι ἡ φύση — ἢ ἡ ἔννοια τῆς φύσης — ἀποτελεῖ προῖον πολιτιστικῆς ἀναπαράστασης· ὅτι δὲν ὑπάρχει σκέψη τῆς καταγωγῆς πίσω ἀπὸ ἐκεῖνο τὸ σημεῖο ὅπου αὐτὴ ἐγγραφόταν γιὰ πρώτη φορὰ σὲ αὐτὴν τὴν παράξενη μὴ-καταγωγικὴ («λογικὴ τοῦ ἀναπληρώματος»). Αὐτὸ ποὺ ἀποτελεῖ τὴ μεγάλη ἀρετὴ τοῦ Ρουσσώ — ὅπως ὁ Ντεριντὰ τὸν διαβάζει — εἶναι ὅτι τὰ γραπτὰ του παρ' ὅλο ποὺ παραμένουν σφικτὰ γαντζωμένα ἀπὸ τὶς λογοκεντρικὲς ἀξίες, ταυτόχρονα τὶς ὑποβάλλουν σὲ ἓνα εἶδος ἀθελήτης αὐτοκριτικῆς.

Ὁ Ρουσσώ φαίνεται, σύμφωνα πάντα μὲ τὴν ἀνάγνωση τοῦ Ντεριντὰ, νὰ θέλει νὰ πιστεῦει ὅτι ὑπάρχει (ἢ ὅτι ὑπῆρχε κάποτε) μιὰ τέλεια σχέση ἀνάμεσα στὶς κοινωνικὲς καὶ στὶς φυσικὲς ἀνάγκες τοῦ ἀνθρώπου, ἔτσι ὥστε αὐτὴ ἡ διάκριση νὰ μὴν ἔχει (ἢ νὰ μὴν εἶχε) καμιά σημασία. Ἡ φύση τοῦ ἀνθρώπου θὰ ἦταν τότε νὰ ζεῖ εἰρηνικὰ μὲ τοὺς συνανθρώπους του· νὰ σέβεται τὶς ἴσες τοὺς ἀπαιτήσεις μπροστὰ στὸν ἄγραφο (φυσικὸ) νόμο· καὶ νὰ μιᾶ πάντα μέσα ἀπὸ τὴν καρδιά του, μιᾶς καὶ δὲν θὰ ὑπῆρχε κανένα κίνητρο γιὰ νὰ καταφύγει σὲ στρατηγικὲς καὶ ἴντριγκες. Ὁ Ρουσσώ ἀναμφισβήτητα θέλει νὰ τὸ νομίζει αὐτό. Ἀλλὰ ἡ σκέψη του δὲν μπορεῖ νὰ ἀγγίξει τὴν ἐρώτηση τῆς καταγωγῆς χωρὶς νὰ βρεθεῖ ἀντιμέτωπη μὲ τὴν ἀπόλυτη ἀνικανότητα τῆς ἐννοιολόγησης τῆς «ἀνθρώπινης φύσης» μὲ αὐτοὺς τοὺς ὅρους. Αὐτὸ ποὺ εἶναι ἀνθρώπινο (ἢ ὀρισμένο ὡς τέτοιο ἀπὸ κάθε λόγο στὶς ἐπιστῆμες τοῦ ἀνθρώπου) εἶναι ἀκριβῶς αὐτὸ ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ ἀναχθεῖ σὲ κάποια τάξη φυσικῆς, προ-κοινωνικῆς καταγωγῆς. Ὁ διαχωρισμὸς ἀνάμεσα στὴ «φύση» καὶ στὸν «πολιτισμὸ» εἶναι ἀπαραίτητος σὲ κάθε εἶδος ἀνθρωπολογικῆς θεωρίας. Ἔτσι ὑπάρχει «πάντα ἡδὴ» μιὰ ἔννοια φύσης, ἓνας εἰδικὸς τρόπος διάκρισης αὐτῶν τῶν δύο, ὁ ὁποῖος φέρει μαζί του ἓνα ὀλόκληρο σιωπηρὸ σύστημα ἀπὸ πολιτιστικὲς ἀξίες καὶ προϋποθέσεις. Αὐτὸς εἶναι ὁ «νόμος», ὁ ὁποῖος λειτουργεῖ ὄχι μόνον στὸ κείμενο τοῦ Ρουσσώ ἀλλὰ καὶ ἐκεῖ ὅπου ἡ σκέψη προσπαθεῖ νὰ καταφύγει σὲ κάποια αὐθεντικὴ (προεγνωστικὴ) κατάσταση τῆς φύσης: «*Πρὶν ἀπὸ κάθε προσδιορισμὸ ἐνὸς φυσικοῦ νόμου, ὑπάρχει ἓνας νόμος τῆς ἔννοιας φύσης, ὁ ὁποῖος θέτει τὴν ἀνάλυση ὑπὸ τὸν ἐξαναγκασμὸ του*» (ΠΓ 398 / DLG 332 / OG 233). Ὁ «νόμος» αὐτὸς ἐμφανίζεται μὲ διάφορους τρόπους, κάποιοι ἀπὸ τοὺς ὁποῖους φαίνονται νὰ ἀπορρέουν ἄμεσα ἀπὸ τὴν ἀνάγνωση τοῦ *Δοκιμίου*, ἐνῶ ἄλλοι ἔχουν σχέση περισσότερο μὲ τὴ φύση τῶν a priori ὀρίων καὶ τοὺς ἐξαναγκασμοὺς ποὺ ὑφίσταται τὸ ἔργο τῆς ἀνθρώπινης κατανόησης. Γιὰ παράδειγμα, ὁ ἰσχυρισμὸς τοῦ Ντεριντὰ ὅτι ἡ «γλῶσσα γεννιέται ἀπὸ τὴν διαδικασία τοῦ ἐκφυλισμοῦ της» (ΠΓ 413 / DLG 345 / OG 242) σίγουρα ἔχει νὰ κάνει μὲ κάποια δομικὰ χαρακτηριστικά (ὄχι «θέματα»), τὰ ὁποῖα κατέχουν μιὰ περιβλε-

πτῆ θέση στὸ κείμενο τοῦ Ρουσσώ καὶ παρέχουν τὰ ὕλικά γιὰ τὴν ἀποδομητικὴ του ἀνάγνωση. Ὅμως εἶναι ἐπίσης ἓνας «νόμος», ὁ ὁποῖος φαίνεται νὰ κυβερνάει κάθε πιθανὴ σκέψη γύρω ἀπὸ τὴν καταγωγὴ τῆς γλώσσας, τὴν ἱστορία τῶν κοινωνικῶν θεσμῶν καὶ τὴν ἐμφάνιση τοῦ πολιτισμοῦ ἀπὸ μιὰ κατάσταση ἀναγκαστικὰ προ-ἀνθρώπινης φύσης.

Ἡ ὁμιλία καὶ ἡ γραφὴ.

Ἡ γλῶσσα ἀποτελεῖ γιὰ τὸν Ρουσσώ ἓνα δείκτη τοῦ βαθμοῦ στὸν ὁποῖο ἡ φύση ἔχει διαφθαρεῖ ἐναντία στὸν ἑαυτό της ἀπὸ τὶς λαθασμένες ἐκζητήσεις τοῦ πολιτισμοῦ. Αὐτὸ ποὺ πρέπει νὰ ἐμφανίστηκε πρῶτα, ὑποστηρίζει, ἦταν μιὰ γλῶσσα τῶν παθῶν, ἡ ὁποία δὲν εἶχε ἀκόμα ἐμπλέξει ἐκείνες τὶς περίπλοκες γραμματικὲς δομὲς ποὺ ἀπαιτοῦνται γιὰ τὴν ἄρθρωση τῶν ἀφηρημένων ἰδεῶν. Αὐτὴ ἦταν μιὰ φυσικὴ γλῶσσα, ἓνα αὐθεντικὸ μέσον ἐκφρασης, τὸ ὁποῖο σωστὰ ἀπέφευγε τοὺς συνεπακόλουθους κινδύνους ἄλλων περισσότερο ἐκλεπτυσμένων μορφῶν ὁμιλίας. Τὸ γεγονός αὐτὸ σημαίνει ἐπίσης ὅτι ἂν ὑπῆρχε αὐτὴ ἡ γλῶσσα, θὰ βρισκόταν στὴ μεγαλύτερη πιθανὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὴ γραφὴ, ἐὰν ὡς γραφὴ κατανοοῦμε ἓνα ὑψηλὰ ἀναπτυγμένο σύνολο ἀπὸ πολιτισμικὲς συμβάσεις μέσω τοῦ ὁποῖου ἡ γλῶσσα καταφέρει νὰ ἐπικοινωνήσει ἀπὸ ἀπόσταση, χωρὶς τὸ προσὸν τῆς πρόσωπο μὲ πρόσωπο ἐπαφῆς. Μόνον ὅταν ἡ γλῶσσα θέσει τέρμα στὴ σχέση της μὲ αὐτὸ τὸ καταγωγικὸ ἦθος τῆς ὁμιλίας καὶ τῆς αὐτοπαρουσίας θὰ χρειαστεῖ νὰ προσφύγει στὸ «ἐπικίνδυνον ἀναπλήρωμα» τῆς γραφῆς.

Σύμφωνα μὲ τὸν Ντεριντὰ, ὁ Ρουσσώ κατασκευάζει — στὴ βάση τῆς κυρίαρχης ιδεολογίας τῆς φωνῆς-ὡς-παρουσίας, ἡ ὁποία ἐξισώνει τὴν πρωταρχικότητα τῆς ὁμιλίας μὲ τὶς ἀρετὲς μιᾶς ἀθώας, ἀνέφελης αὐτο-γνωσίας — μιὰ περίτεχνη μυθολογία, ποὺ βασίζεται στὴν ἀντίθεση ἀνάμεσα στὶς «φυσικὲς» γλῶσσες, οἱ ὁποῖες μποροῦν καὶ παραμένουν κοντὰ στὶς πηγές τους κατὰ τὴ διάρκεια τῆς περιπαθοῦς γλωσσικῆς ἐκφορᾶς, καὶ στὶς «τεχνητὲς» γλῶσσες, ὅπου τὸ πάθος ἐπικαλύπτεται ἀπὸ τοὺς κανόνες καὶ τοὺς μηχανισμοὺς τῆς σύμβασης. Τὴν πρώτη, τὴν συνδέει μὲ «τὸν Νότο», μὲ ἓναν πολιτισμὸ, στὴν πλειονότητά του ἀδιάφορο στὴν πρόοδο, ὁ ὁποῖος ἀντανάκλᾳ στὴ γλῶσσα τοῦ τῆ χάρη καὶ τὴν ἀθωότητα τῶν καταγωγῶν. Ἡ δεύτερη, ταυτίζεται μὲ ἐκεῖνα τὰ «Βόρεια» χαρακτηριστικὰ τὰ ὁποῖα, γιὰ τὸν Ρουσσώ, σηματοδοτοῦν τὴν παρακμὴ τῆς προόδου στὸν πολιτισμὸ. Τὸ πάθος ὑπερνικάται ἀπὸ τὸν λόγο, ἡ κοινωνικὴ ζωὴ καταλαμβάνεται ἀπὸ τὶς δυνάμεις μιᾶς μεγάλης κλίμακας οικονομικῆς τάξης. Αὐτὴ ἡ πολιτικότητα (σύμφωνα μὲ τὸν Ρουσσώ)

σημαδεύεται εξίσου στη γλώσσα. Στην περιπαθή, μελωδική, στη βάση της φωνηεντική γλώσσα του Νότου βρίσκει κανείς την όμιλία κοντά στην πηγή της καταγωγής. Οι γλώσσες του Βορρά, σε αντίθεση, σημαδεύονται από μια τραχειά και βαρεία δομή συμφώνων, ή όποια τις καθιστά περισσότερο αποτελεσματικές ως επικοινωνιακά εργαλεία, αλλά πλατύνει το χάσμα ανάμεσα στο αίσθημα και τη σημασία, ανάμεσα στο ένστικτο και την έκφραση.

Ο Ρουσσώ συνδέει την απειλή της γραφής με τη διαδικασία του πολλαπλασιασμού των «άρθρώσεων» μέσω της οποίας η γλώσσα επεκτείνει την επικοινωνιακή της δύναμη. Η «πρόδος» εμπεριέχει μια μετατόπιση από την καταγωγή και μια αντικατάσταση όλων εκείνων των στοιχείων στην όμιλία —προφορά, μελωδία, τα σημάδια του πάθους— που δένουν τη γλώσσα με το όμιλοῦν υποκείμενο και την κοινωνία γενικότερα. «Όσο πιο περίτεχνη γίνεται η γλώσσα, τόσο περισσότερο εξαρτάται από την άρθρωση, ή όποια καθιστά έφικτη τη γραφή. Αυτό θεωρείται από τον Ρουσσώ ως μια απόλυτη απώλεια, ως ένας ξεπεσμός από εκείνη τη χαρούμενη κατάσταση όπου η όμιλία βρισκόταν τέλεια ένωμένη με το πάθος.

Συνεπώς, αυτό που βλέπουμε είναι ότι η έρώτηση της γραφής ή η «όρθη» σχέση μεταξύ γραφής και όμιλίας, ανοίγει μια όλοκληρη σειρά από συσχετιζόμενες έρωτήσεις στον λόγο του Ρουσσώ γύρω από τη φύση, την καταγωγή, και τους κοινωνικούς θεσμούς. Η γραφή είναι, τι απειλεί να καταλάβει την ούτοπική κοινωνία των ελεύθερων και ίσων πολιτών που υπήρχε μεταξύ των πρωτογόνων ανθρώπων. Γεννά την άδικία, την πολιτική καταπίεση και όλα εκείνα τα δαιμόνια που συνοδεύουν την έλευση της μοντέρνας «εμπολιτισμένης» κοινωνίας. Ο Ρουσσώ μπορεί μόνο να έπεξηγήσει αυτά τα αποτελέσματα μέσω της έπίκλησης μιας πρωταρχικής καταστροφής, κάποιου άτυχηματος, το όποιο συνέβη στην ανθρωπότητα μέσω του δισταραμμένου έθισμού σε λανθασμένες ιδέες κοινωνικής και πνευματικής προόδου. Αυτό που δεν μπορεί ο Ρουσσώ να σκεφθεί —τουλάχιστον ρητά— είναι η ιδέα ότι αυτά τα κακά υπήρχαν πάντα τόσο πίσω όσο και οι καταγωγές της ανθρωπίνης κοινότητας.

Ο Ντεριντά αναλαμβάνει να αποδομήσει αυτό που βλέπει ως μυθολογία της παρουσίας, ακολουθώντας την «περίεργη γραφική της αναπληρωματικότητα», ή όποια φαίνεται να διέπει το σύνολο του κειμένου του Ρουσσώ και αναστέλλει αποτελεσματικά κάθε προσφυγή στην ιδέα της καταγωγής. Αυτό που αναδύεται τελικά είναι το γεγονός ότι δεν υπάρχει σκέψη γύρω από τον χαρακτήρα της γλώσσας, της ιστορίας, του πολιτισμού, ή των κοινωνικών σχέσεων, ή όποια δεν θα έχει προϋποθέσει την πτώση στη γραφή, τη διαφορά, την αναπληρωματικότητα. Συγκεκρι-

κριμένα, ή γλώσσα, από τη στιγμή που περνά πέρα από το στάδιο της πρωτόγονης κραυγής, είναι «πάντα ήδη» σημαδεμένη από τη γραφή ή από όλα εκείνα τα σημεία μιας «άρθρωμένης» δομής που ο Ρουσσώ θεωρούσε παρακμασμένη και διεφθαρμένη. «Όπως με τη γλωσσική μεθοδολογία του Σωσύρ, έτσι και με την ιστορική σκέψη του Ρουσσώ, ή όμιλία στη φανταστική της πληρότητα σημασίας είναι διαμελισμένη στην πηγή της από το αναπλήρωμα της γραφής.

«Αλλά αν ο Ρουσσώ μπόρεσε να πει ότι “γράφουμε τις φωνές (voix) και όχι τους ήχους (sons)”, είναι γιατί οι φωνές διακρίνονται από τους ήχους χάρη σε αυτό ακριβώς που επιτρέπει τη γραφή, δηλαδή το σύμφωνο και την άρθρωση. Αυτό αντικαθιστούν μόνο τον έαυτό τους. Η αλλοίωση μέσω της γραφής είναι καταγωγική έξωτερικότητα. Είναι η καταγωγή της γλώσσας εν γένει. Ο Ρουσσώ το περιγράφει χωρίς να το διακηρύσσει (le décrit sans le déclarer).

Μια όμιλία χωρίς άρχες στηριζόμενες στα σύμφωνα, δηλαδή κατά τον Ρουσσώ, μια όμιλία προφυλαγμένη από κάθε γραφή, δεν θα ήταν όμιλία (σημ. 35: ‘Ο Ρουσσώ όνειρεύεται μιαν άναρθρη γλώσσα, αλλά περιγράφει την καταγωγή των γλωσσών σαν πέρασμα από την κραυγή στην άρθρωση. Το σύμφωνο, που κατ’ αυτόν συμβαδίζει με την άρθρωση, είναι η μετάβαση του ήχου στη γλώσσα, το φωνητικό γίνεσθαι της φυσικής ήχητικότητας. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι αυτή, έγγράφοντας τον ήχο μέσα σε μιαν αντίθεση, του προσφέρει τη δυνατότητα να παίξει ρόλο γλωσσικά καιρίο) θα παρέμενε στο πλασματικό όριο της άναρθρης και καθαρά φυσικής κραυγής. Αντίστροφα, μια όμιλία που θα την συνιστούσαν καθαρά σύμφωνα, καθαρή άρθρωση, θα απέβαινε καθαρή γραφή, άλγεβρα ή νεκρή γλώσσα. Συνεπώς ο θάνατος της όμιλίας είναι ο όριζοντας της καταγωγής της γλώσσας. Αλλά μια καταγωγή και ένας όριζοντας που δεν θα παρέμεναν στα έξωτερικά της κράσπεδα. “Όπως πάντα, ο θάνατος, που δεν είναι μελλοντικό παρόν ούτε παρελθόν παρόν, κατατρέπει τα μέσα της όμιλίας ως ίχνος της, απόθεμά της, διαφορά της έσωτερική και έξωτερική: ως συμπλήρωμά της» (ΠΓ 532 / DLG 443 / OG 315).

‘Επομένως, παρ’ όλο που ο Ρουσσώ,

«Διακηρύσει εκείνο που θέλει να πει (*déclare ce qu’il veut dire*), ήτοι ότι η άρθρωση και η γραφή είναι μια αρχική ασθένεια της γλώσσας: λέει ή περιγράφει εκείνο που δεν θέλει να πει (*il dit ou décrit ce qui’il ne veut pas dire*): συνεπώς η άρθρωση και κατά

συνέπεια ὁ χώρος τῆς γραφῆς δροῦν στὴν ἀπαρχὴ τῆς γλώσσας» (ΠΓ 391 / DLG 326 / OG 229).

Ἄρα οὖν, πάντα κατὰ τὴν ἀνάγνωση τοῦ Ντεριντά, θέλει νὰ σκέφτεται ὅτι ὅλα αὐτὰ τὰ κακά, ἀναπληρωματικὰ ἀποτελέσματα ἔχουν «ἐρθεῖ ἐπάνω στὴν καταγωγὴ ἀπροσδόκητα», καταλαμβάνοντας τὴν ἀθῶα κοινότητα τῆς ὀμιλίας ἐκ τῶν ὑστέρων.

«Τὸ ἐπικίνδυνον συμπλήρωμα ἔρχεται ἔξωθεν νὰ προστεθεῖ σὰν τὸ κακὸ καὶ τὴν ἔλλειψη στὴν εὐτυχὴ καὶ ἀθῶα πληρότητα. Ἐρχεται ἀπὸ ἓνα ἔξωθεν ποῦ εἶναι ἀπλῶς ἔξωθεν. Πράγμα σύμφωνον μὲ τὴ λογικὴ τῆς ταυτότητος καὶ τὴν ἀρχὴ τῆς κλασσικῆς ὄντολογίας (τὸ ἔξω εἶναι ἔξω, τὸ εἶναι εἶναι κτλ.), ἀλλὰ ὄχι μὲ τὴ λογικὴ τῆς συμπληρωματικότητος, ποῦ θέλει τὸ ἔξω νὰ εἶναι μέσα, τὸ ἄλλο καὶ ἡ ἔλλειψη νὰ ἔρχονται νὰ προστεθοῦν ὡς κάτι ἐπὶ πλέον ποῦ ἀντικαθιστᾷ ἓνα λιγότερον, αὐτὸ ποῦ προστίθεται σὲ κάτι νὰ παίρνει τὴ θέση ἐκεῖνου ποῦ λείπει ἀπὸ αὐτὸ τὸ πράγμα, ἡ ἔλλειψη, ὡς ἔξω τοῦ μέσα, νὰ εἶναι ἤδη μέσα στὸ μέσα κτλ. Αὐτὸ ποῦ περιγράφει ὁ Ρουσσώ εἶναι ὅτι ἡ ἔλλειψη, προστιθέμενη σὲ ἓνα ἐπὶ πλέον ὡς κάτι ἐπὶ πλέον, κωλύει μὴν ἐνέργεια ποῦ θὰ πρέπει (θὰ ἔπρεπε) νὰ εἶναι καὶ νὰ παραμείνει ἄτιχη. Καὶ τὴν κωλύει ὄντως ὡς ἐπικίνδυνον συμπλήρωμα, ὡς ὑποκατάστατο ποῦ ἐξασθενεῖ, ὑποδουλώνει, ἐξαλείφει, χωρίζει καὶ παραποιεῖ» (ΠΓ 369-70 / DLG 308 / OG 215).

Ἄλλὰ μὲ τὸν τρόπο ποῦ ὁ Ρουσσώ παρουσιάζει αὐτὴ τὴν περίπτωσι, τὸ κείμενον ἀρχίζει νὰ ἀφηγεῖται μιὰ πολὺ πῶ διαφορετικὴ ἱστορία, ἡ ὁποία τοποθετεῖ τὴν ἀτυχὴ παρέκκλιση σὲ ἓνα σημεῖον προηγούμενον ἀπὸ ὅλες τὶς ἀρθρώσεις τῆς καταγωγῆς: «Ἄραγε τί εἶναι ἐκεῖνο ποῦ λείπει ὁ Ρουσσώ χωρὶς νὰ τὸ λείπει, ποῦ βλέπει χωρὶς νὰ βλέπει; (dit sans le dire, voit sans le voir?)» (ΠΓ 370 / DLG 308 / OG 215). «Ὅτι «τὸ πέρασμα τῆς γλώσσας στὴ γραφὴ εἶναι τὸ πέρασμα τῆς γλώσσας στὴ γλώσσα» (ΠΓ 391 / DLG 326 / OG 229). Ὁ Ρουσσώ δὲν μπορεῖ νὰ συλλάβει τὴ γλώσσα καὶ τὴν κοινωνία παρὰ μόνον μὲ ὄρους τῆς διαφορᾶς, τῆς ἀναπληρωματικότητος, τῆς ἀπουσίας τῆς παρουσίας. Ὁ Ρουσσώ δὲν θέλει νὰ σκεφτεῖ μὲ αὐτοὺς τοὺς ὄρους, ἀλλὰ εἶναι ἀναγκασμένος νὰ τὸ κάνει ἀπὸ τὴ λογικὴ τῶν ἰδίων τῶν ἐπιχειρημάτων του. Πῶς ξεκίνησε ἡ γλώσσα ἢ πῶς οἱ λέξεις ἀπέκτησαν κάποια καθορισμένη ἔννοια, ἂν ὄχι μὲσω τῆς ὑπαρξῆς σημασιολογικῶν κωδίκων καὶ συμβάσεων ποῦ πρέπει νὰ ἦταν πάντα ἤδη ἐκεῖ;

Ἄρα οὖν, θὰ ἔρθε ἀντιμέτωπος μὲ ἓνα χαρακτηριστικὸ πρόβλημα ὅταν θὰ ἀποπειραθεῖ νὰ περιγράψει τὴν οὐσία ἐκείνης τῆς πρώτης, μακάριος, καταγωγικῆς γλώσσας, ἡ ὁποία θὰ παρέμενε ἀκόμη ἀνεπηρέα-

στὴ ἀπὸ τὴ φθοροποιὸ δύναμη τῆς ἀρθρώσεως καὶ τῆς γραφῆς. Τότε, ἀποδεικνύεται ὅτι εἶναι ἀδύνατη ἡ ἐννοιολόγησις τῆς φύσεως τῆς γλώσσας χωρὶς τὴν παραδοχὴ ὅτι ἡ ἀρθρωση καὶ ἡ γραφὴ ἦταν ἐκεῖ ἐξ ἀρχῆς, ὡς μέρος τῶν φυσικῶν πόρων τῆς γλώσσας. Ἀπὸ αὐτὴν τὴν ἀποψη, ἡ πτώσις ἀπὸ μιὰ «φυσικὴ» γλώσσα στὸ ἀναπλήρωμα τῆς γραφῆς ἔχει («ἤδη πάντα») συμβεῖ, ἔτσι ὥστε τὰ σημάδια τῆς νὰ εἶναι ἐκεῖ, νὰ διαβαστοῦν ἀκόμα καὶ σὲ ἐκεῖνα τὰ ἀποσπάσματα ὅπου ὁ Ρουσσώ περιγράφει —ἢ ἐπιχειρεῖ νὰ περιγράψει— τί θὰ ἦταν ἡ γλώσσα ἐὰν ὁ πολιτισμὸς δὲν εἶχε ἐπιβάλλει τὶς ξένες, τεχνητὰς ἀξίες του. Ὁ Ρουσσώ ἐξαναγκάζεται ἐναντία στὶς βαθεῖες τοῦ ἐπιθυμίας νὰ προσφέρει ἀποδείξεις ὅτι δὲν ὑπάρχει γλώσσα πέρα ἀπὸ ἐκεῖνο τὸ σημεῖον ὅπου ἡ γλώσσα ἐργράφεται γιὰ πρώτη φορὰ μέσα σὲ αὐτὴ τὴν παράξενη μὴ-καταγωγικὴ («λογικὴ τοῦ ἀναπληρώματος»).

Συνεπῶς, αὐτὸ ποῦ τελικὰ περιγράφεται ἀπὸ τὸ κείμενον τοῦ Ρουσσώ ὡς «γραφὴ» δὲν ἀποτελεῖ τὴν κατάστασι τῆς γλώσσας μόνον σὲ μιὰ φάσι ἱστορικῆς παρακμῆς, ἀλλὰ ὅλης τῆς γλώσσας. Ὁ Ρουσσώ εἶναι ἀναγκασμένος πλαγίως νὰ ἀναγνωρίσει (μέσω τῶν «τυφλῶν κηλίδων» [tache aveugle] καὶ τῶν ἀντιφάσεων τοῦ κειμένου του) ὅτι ἡ γλώσσα εἶναι ἀδιανόγη χωρὶς τὸ ἀναπλήρωμα τῆς ἀρθρώσεως ἢ τὴν παρέκκλιση ἀπὸ τὴν καταγωγὴν, κάτι ποῦ τελικὰ καθορίζει καὶ τὴν πιθανότητα τῆς προόδου τῆς. Συνεπῶς ἡ ἀναζήτησις ἀπὸ τὸν Ρουσσώ τῆς «καταγωγῆς» τῆς γλώσσας καταλήγει νὰ προϋποθέτει μιὰ ἤδη ἀρθρωμένη κίνησι παραγωγῆς ποῦ εἶναι ἀναγκαστικὰ ἀποκομμένη στὴν πηγὴ τῆς ἀπὸ μιὰ τέτοια καταγωγικὴ παρουσία. Τὸ «ἀναπλήρωμα», σύμφωνον μὲ τὸν Ντεριντά,

«παρεμβάλλεται (s'insère) στὸ σημεῖον ὅπου ἡ γλώσσα ἀρχίζει νὰ ἀρθρώνεται, δηλαδὴ γεννιέται γιὰ νὰ λείπει ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ τῆς, ὅταν ὁ τόνος τῆς, σημάδι ἐντὸς τῆς καταγωγῆς καὶ τοῦ πάθους, ἐξαλείφεται κάτω ἀπὸ τὸ ἄλλο σημάδι καταγωγῆς, τὴν ἀρθρωση. Σύμφωνα μὲ τὸν Ρουσσώ, ἡ ἱστορία τῆς γραφῆς εἶναι ἡ ἱστορία τῆς ἀρθρώσεως. Ἡ κραυγὴ γίνεται γλώσσα μὲ τὴν κίνησι, μέσω τῆς ὁποίας ἡ προφορικὴ πληρότητα ἀρχίζει νὰ γίνεται ὅ,τι εἶναι ἀφανιζόμενη, ὑπονομιεμένη, διασπώμενη, ἀρθρωμένη. Ἡ κραυγὴ φωνοδεῖται ἀρχίζοντας νὰ ἐξαλείφει τὴν φωνηεντικὴ ὀμιλία» (ΠΓ 458 / DLG 381 / OG 270).

Τὸ «ἀναπλήρωμα» εἶναι αὐτὸ ποῦ ταυτόχρονα σημαίνει τὴν ἔλλειψη μιᾶς «παρουσίας» ἢ μιᾶς κατάστασις πληρότητος γιὰ πάντα πέρα ἀπὸ κάθε ἐπαναφορὰ, καὶ ἀναπληρώνει αὐτὴν τὴν ἔλλειψη μὲ τὸ νὰ θέτει σὲ κίνησι τὴ δικὴ του οἰκονομία τῆς διαφορᾶς. Δὲν εἶναι πουθενὰ παρὸν στὴ γλώσσα ἀλλὰ παντοῦ προϋποτίθεται ἀπὸ τὴν ὑπαρξὴ τῆς γλώσσας ὡς ἓνα προ-ἀρθρωμένο σύστημα.

Β. ΠΟΣΟ ΟΡΘΗ ΕΙΝΑΙ Η ΑΝΑΓΝΩΣΗ ΤΟΥ ΔΟΚΙΜΙΟΥ
ΑΠΟ ΤΟΝ ΝΤΕΡΙΝΤΑ;

Έχοντας παραθέσει μιὰ συνοπτική έκθεση τῶν ἰσχυρισμῶν τῆς ἀποδομη-
τικῆς ἀνάγνωσης τοῦ *Δοκίμιου* ἀπὸ τὸν Ντερντά, ἄς προσπαθήσουμε νὰ
ἀποτιμήσουμε τὰ ἀποτελέσματά της. Αὐτὸ ἐπιβάλλει μιὰ πὺρ λεπτομερῆ
ἐξέταση τῆς ἀντιθετικῆς σχέσης ἀνάμεσα στὴ δῆλωση καὶ τὴν περιγρα-
φὴ πάνω στὴν ὁποία, ὅπως ἔχουμε τονίσει, βασίζεται ἡ ἀποδομητικὴ ἀνά-
γνωση. Ἡ κατὰ τὸν Ντερντά ἀπαξιωτικὴ, ἐπιτιμητικὴ, δῆλωση τοῦ Ρουσ-
σῶ γύρω ἀπὸ τὴ δευτερεύουσα, ἐξωτερικὴ ἀλλὰ καὶ ἐπικίνδυνη, ἀναπλη-
ρωματικὴ φύση τῆς γραφῆς βρίσκεται στὸ πέμπτο κεφάλαιο τοῦ *Δοκι-
μίου*, τὸ ὁποῖο ἐπιγράφεται «Περὶ Γραφῆς». Ἐκεῖ βρίσκουμε τὸν Ρουσσῶ
νὰ ἰσχυρίζεται ὅτι:

«Ἡ γραφὴ, πὺρ φαίνεται ὅτι ὀφείλει νὰ μνημειώσει τὴ γλῶσσα, εἶναι
αὐτὴ πὺρ τὴν ἀλλοιώνει· ὑποκαθιστᾷ τὴν ἔκφραση μὲ τὴν ἀκρίβεια
(L'écriture substituée l'exactitude à l'expression). Ὄταν μιλάμε,
ἐξωτερικεύουμε τὰ αἰσθήματά μας καὶ ὅταν γράφουμε, ἐξωτερικεύου-
με τὶς ἰδέες μας. Γράφοντας εἴμαστε ἀναγκασμένοι νὰ ἐκλάβουμε
ὅλες τὶς λέξεις στὴν κοινὴ τους ἐκδοχή (dans l'acception commune).
Ἀλλὰ ἐκεῖνος πὺρ μιᾶ ποικίλλει τὶς ἐκδοχὲς (les acceptions) μὲσω
τῶν τόνων, τὶς ὀρίζει κατὰ τὸ δοκοῦν· ἐπιτυγχάνοντας πὺρ ἄκοπα τὴ
σαφήνεια (clair), εἶναι πὺρ ἐμφατικός (il donne plus à la force), καὶ
μιᾶ γλῶσσα πὺρ γράφεται δὲν μπορεῖ νὰ διατηρήσει ἐπὶ μακρὸν τὴ
ζωντάνια (vivacité) ἐκείνης πὺρ μιλιέται» (*Δοκίμιο*, V, 37), (*ΠΓ*
532 / *DLG* 443 / *OG* 315).

Καί, συνεχίζοντας, νὰ παρατηρεῖ ὅτι:

«Καταγράφουμε τὴ φωνὴ καὶ ὄχι τοὺς ἤχους· ἐξ οὗ καὶ σὲ μιᾶ τονι-
σμένη γλῶσσα (langue accentuée) οἱ ἤχοι, οἱ τονισμοί (les accents),
οἱ ἀποχρώσεις (les inflexions) κάθε λογῆς ἀποτελοῦν τὴ μέγιστη
ἐνεργητικὴ τῆς γλῶσσας καὶ καθιστοῦν μιᾶ κοινὴ φράση ἰδιά-
ζουσα στὸν συγκεκριμένο χῶρο της. Τὰ μέσα πὺρ μετερχόμεθα γιὰ
νὰ συμπληρώσουμε (suppléer) κάποια κενὰ διευρύνουν τὴ γραπτὴ
γλῶσσα, καὶ περνώντας ἀπὸ τὰ βιβλία στὴν ὁμιλία ἐκνευρίζουν καὶ
τὴν ἴδια τὴ λαλιά. Ἄν προφέρουμε τὰ πάντα ὅπως θὰ τὰ γράφαμε,
οὐσιαστικὰ τὸ μόνο πὺρ πετυχαίνουμε εἶναι νὰ διαβάσουμε μιλώντας»
(*Δοκίμιο* 36-7) (*ΠΓ* 477 / *DLG* 397-8 / *OG* 280-1).

Ἡ «ἔκφραση», τὴν ὁποία ὑποκαθιστᾷ ἡ ἀλφαβητικὴ γραφὴ μὲ τὴν «ἀκρί-
βεια», ἀποτελεῖ τὴν ἔκφραση τοῦ θυμικοῦ ἐρεθίσματος, τοῦ πάθους, πὺρ
βρίσκεται στὴν καταγωγὴ τῆς γλῶσσας: «τὰ πρῶτα κίνητρα πὺρ ἔκαναν
τοὺς ἀνθρώπους νὰ μιλήσουν ἦταν τὰ πάθη» (*Δοκίμιο* 21). Οἱ «ἤχοι», οἱ
«τονισμοί», οἱ «ἀποχρώσεις» εἶναι ὅλα αὐτὰ πὺρ διατηροῦν ζωντανά, μέσα
στὴ γενικότητα τῶν ἐννοιῶν, τὰ πάθη καὶ τὰ συναισθήματα. Ἡ ἔκφρα-
στικὴ δύναμη τοῦ πάθους ἐκπροσωπεῖται καλύτερα ἀπὸ τὸ φωνηεντικὸ καὶ
ὄχι τὸ συμφωνικὸ στοιχεῖο τῆς γλῶσσας. Τὸ θυμικὸ ἐρεθίσμα ἀδυνατεῖ νὰ
ἔκφραστεῖ ἀπὸ μιᾶ γλῶσσα ἡ ὁποία ἔχει ἀντικαταστήσει τὸν τόνο καὶ τὰ
φωνήεντα ἀπὸ πολλές ἀρθρώσεις καὶ σύμφωνα. Ἄν καὶ ἡ ἰδιαιτερότητα τοῦ
ὑποκειμενικοῦ θυμικοῦ ἐρεθίσματος διαστρεβλώνεται μέσα στὴ γενικότητα
τῆς ἐννοίας, ἀκόμα καὶ στὴν περίπτωσή τῆς ὁμιλίας — ἐφόσον καὶ ἡ ὁμι-
λία ὀργανώνεται στὴ βάση ἐννοιῶν οἱ ὁποῖες εἶναι ἀποτέλεσμα συμβά-
σεων —, ἡ γενικότητα τῆς ἐννοίας παρ' ὅλα αὐτὰ περιορίζεται ὑπὲρ τῆς
ἰδιαιτερότητας τοῦ θυμικοῦ ἐρεθίσματος μὲσω τῆς προφορᾶς τοῦ τόνου καὶ
τῆς μελωδίας:

«Μιᾶ γλῶσσα πὺρ ἔχει ἀρθρώσεις καὶ φωνὲς διαθέτει μόνο τὸ ἥμισυ
τοῦ πλούτου της. Ἐκφράζει βέβαια ἰδέες, ἀλλὰ γιὰ νὰ ἐκφράσει συν-
αισθήματα εἰκότων, χρειάζεται ἕνα ρυθμὸ καὶ ἤχους, δηλαδὴ μιᾶ με-
λωδία. Ἴδου τὸ γνῶρισμα τῆς ἐλληνικῆς γλῶσσας, τὸ ὁποῖο στερεῖται
ἡ δικὴ μας» (*Δοκίμιο* 83-5).

Στὴν περίπτωσή τῆς γραφῆς, μάταια ὑποκαθιστοῦμε τὸν τόνο μὲ τοὺς τό-
νους: «Ἄν νομίζουμε ὅτι συμπληρώνεται ἡ προφορὰ μὲ τοὺς τόνους, ἀπα-
τάμεθα: οἱ τόνοι (assents) ἐπινοοῦνται μόνο ὅταν ἡ προφορὰ (l'accent) ἔχει
ἀπολεσθεῖ» (*Δοκίμιο* 43). Συνεπῶς, εἶναι ἡ διαφορὰ ἀνάμεσα στὸν τόνο
καὶ στοὺς τόνους αὐτὸ πὺρ χωρίζει τὴν ὁμιλία ἀπὸ τὴ γραφὴ.

Ἡ γραφὴ καὶ ἡ ἀρθρωση.

Σὲ αὐτὴ τὴν «ἐπίθεση» στὴ γραφὴ ἀπὸ τὸν Ρουσσῶ, ὁ Ντερντά θὰ ἀντα-
παντήσει καταδεικνύοντας ὅτι αὐτὸ πὺρ σὲ ἕνα ρητὰ ἔκφρασμένο ἐπίπεδο
ἐπιχειρηματολογίας ἐπιμονα δηλώνεται ὡς νὰ «ἀλλοιώνει» τὴ γλῶσσα,
ταυτόχρονα, περιγράφεται ὡς νὰ ἀποτελεῖ βασικὴ προϋπόθεση τῆς δυνα-
τότητάς της.

«Ἡ ἀρθρωση εἶναι τὸ πέρασμα τῆς γλῶσσας στὴ γραφὴ. Ἀλλὰ ὁ
Ρουσσῶ, πὺρ θὰ ἤθελε νὰ πεῖ ὅτι αὐτὸ τὸ πέρασμα στὴ γραφὴ ἐπι-
συμβαίνει στὴν ἀπαρχή, συγχωνεύεται μαζί της, μετὰ ἀπὸ αὐτὴν,
περιγράφει στὴν πράξη τὸν τρόπο πὺρ αὐτὸ τὸ πέρασμα τῆς γλῶσ-

σας στη γραφή επισυμβαίνει στην άπαρχή, συμβαίνει εύθις στην άπαρχή. Το πέρασμα τῆς γλώσσας στη γραφή είναι το πέρασμα τῆς γλώσσας στη γλώσσα. Διακηρύσσει ἐκεῖνο πού θέλει νά πει, ἦτοι ὅτι ἡ ἄρθρωση καί ἡ γραφή εἶναι μιὰ ἀρχική ἀσθένεια τῆς γλώσσας· λέει ἡ περιγραφή ἐκεῖνο πού δέν θέλει νά πει, συνεπῶς ἡ ἄρθρωση καί κατὰ συνέπεια ὁ χώρος τῆς γραφῆς δροῦν στην άπαρχή τῆς γλώσσας» (ΠΓ 391 / DLG 326 / OG 229).

Σύμφωνα μέ τόν Ντεριντά, ἡ φθοροποιός ἔλευση τῆς γραφῆς ταυτίζεται ἀπό τόν Ρουσσώ μέ ἐκεῖνο τὸ στάδιο ἐξέλιξης τῆς γλώσσας ὅπου αὐτή ἔχει «ὑπερβολικά» ἀναπτύξει τίς ἀρθρώσεις της: «ἡ ἄρθρωση, σύμφωνα μέ τόν Ρουσσώ, καθιστᾶ δυνατῆς τὴν ὁμιλία καί τὴ γραφή (μιὰ γλώσσα εἶναι ἀπαρατήτως ἀρθρωμένη, καί ὅσο πιὸ ἀρθρωμένη εἶναι, τόσο περισσότερο προσφέρεται στὴ γραφή)» (ΠΓ 416 / DLG 348 / OG 245). Ὁ Ντεριντά ἀναλαμβάνει τὴν ἀποκατάσταση τῆς γραφῆς μέσω τῆς ἀποκατάστασης τῆς ἄρθρωσης. Ἔτσι, ἐνῶ ὁ Ρουσσώ, κατὰ τόν Ντεριντά, θά ἤθελε ἡ ἄρθρωση νά ἐκληφθεῖ ὡς ἓνα «ἀναπλήρωμα» πού ἤρθε νά προστεθεῖ ἐκ τῶν ὑστέρων ὡς ἓνα «τυχαῖο συμβάν»,

«ἐντούτοις τὴν περιγράφει στὴν καταγωγική της ἀναγκαιότητα. Αὐτὸ τὸ δυστυχῆς συμβάν εἶναι ἐπίσης “φυσική πρόοδος”. Δὲν επισυμβαίνει σὲ ἓνα συγκροτημένο ἄσμα, δὲν γίνεται ξαφνικά σὲ μιὰ πλήρη μουσική. Συνεπῶς, ὅπως γνωρίζουμε, δὲν ὑπάρχει ὁμιλία, ἄσμα, οὔτε μουσική πρὶν ἀπὸ τὴν ἄρθρωση. Δηλαδή τὸ πάθος δὲν θά μπορούσε νά ἐκφραστεῖ ἢ νά γίνει ἀντικείμενο μίμησης χωρὶς τὴν ἄρθρωση. Ἡ “κραυγὴ τῆς φύσης” (δεύτερος Λόγος), “οἱ ἀπλοὶ ἀναρθροὶ ἦχοι πού βγαίνουν φυσικά ἀπὸ τὸν λάρυγγα” (Δοκίμιο, IV) δὲν ἀποτελοῦν γλώσσα, γιατί ἀκόμα δὲν συνεχονται ἀπὸ καμιά ἄρθρωση. Ἡ σύμβαση ἐφαρμόζεται μόνο στὴν ἄρθρωση, πού ἀποσπᾶ τὴ γλώσσα ἀπὸ τὴν κραυγὴ καί αὐξάνεται μέ τὰ σύμφωνα, τὸν χρόνο καί τὴν ποσότητα. Συνεπῶς ἡ γλώσσα γεννιέται ἀπὸ τὴ διαδικασία τοῦ ἐκφυλισμοῦ της» (ΠΓ 413 / DLG 344-5 / OG 242).

Κι ἐδῶ ἀρχίζει ἡ δική μας διαφωνία μέ τὴν ἀποδομητικὴ ἀνάγνωση τοῦ Ρουσσώ ἀπὸ τόν Ντεριντά. Διότι, ἀντίθετα μέ τὰ ὅσα τοῦ καταμαρτυρεῖ ὁ Ντεριντά, ὁ Ρουσσώ, ὄχι μόνο δὲν θέλει νά πει ὅτι ἡ ἄρθρωση «ἐπισυμβαίνει στὴν άπαρχή, συγχανεύεται μαζί της, μετὰ ἀπὸ αὐτή», ἢ ὅτι ἀποτελεῖ «τυχαῖο συμβάν», ἀλλὰ καί δηλώνει εὐθέως, χωρὶς νά χρειάζεται νά τὸ περιγράψει *in absentia* τῶν προθέσεων του, ὅτι ὄντως ἡ ἄρθρωση «ἐπισυμβαίνει στὴν άπαρχή». Ὡς ἀπόδειξη, παραθέτουμε τὸ παρακάτω ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ *Δοκίμιο*, ἀφοῦ προηγουμένως ἀναφέρουμε ὅτι αὐτὸ παραμένει ἐπιδεικτικά ἀπὸν ἀπὸ τὴν ἀνάγνωση τοῦ Ρουσσώ ἀπὸ τόν Ντεριντά:

«Μαζὶ μέ τίς πρῶτες φωνές διαμορφώθηκαν οἱ πρῶτες ἀρθρώσεις ἢ οἱ πρῶτοι ἦχοι, σύμφωνα μέ τὸν ποιὸν τοῦ πάθους πού ὑπαγόρευε τίς μὲν ἢ τοὺς δέ. Ὁ θυμὸς προκαλεῖ ἀπειλητικῆς κραυγῆς πού ἀρθρώνονται μέ τὴ γλώσσα καί τὸν οὐρανίσκο· ἀλλὰ ἡ φωνὴ τῆς τρυφερότητας εἶναι πιὸ γλυκειά, καθὼς τὴν τροποποιεῖ ἡ γλωττίδα, καί αὐτὴ ἢ φωνὴ γίνεται ἦχος. Ἀπλῶς οἱ τόνοι εἶναι πιὸ συχνοὶ ἢ πιὸ σπάνιοι, οἱ ἀποχρώσεις λίγο πολὺ ὀξεῖες, ἀνάλογα μέ τὸ συναίσθημα πού ἐξωτερικεύουν. Ἔτσι ὁ ρυθμὸς καί οἱ ἦχοι γεννιοῦνται μέ τίς συλλαβές, τὸ πάθος κινεῖ ὅλα τὰ ὄργανα τῆς ὁμιλίας καί κοσμεῖ τὴ φωνὴ μέ τὴ λάμψη τους. Ἔτσι οἱ στίχοι, τὰ τραγούδια, ἢ ὁμιλία ἔχουν κοινὴ καταγωγή. Γύρω ἀπὸ τίς βρῦσες γιὰ τίς ὁποῖες μίλησα, τὰ πρῶτα λόγια ἔπλασαν τὰ πρῶτα τραγούδια· οἱ περιοδικῆς καί μετρημένες στροφές τοῦ ρυθμοῦ, οἱ μελωδικῆς ἀποχρώσεις τῶν τόνων γέννησαν τὴν ποίηση καί τὴ μουσική, μαζὶ καί τὴ γλώσσα, ἢ μᾶλλον ὅλα τοῦτα ἀπάρτιζαν τὴ γλώσσα γι' αὐτὰ τὰ εὐτυχῆ κλίματα καί τοὺς εὐτυχεῖς καιροὺς, ὅταν οἱ μόνες πιεστικῆς ἀνάγκης πού ζητοῦσαν τὴν ἐπικουρία τῶν ἄλλων ἦταν οἱ ἀνάγκες τῆς καρδιάς» (Δοκίμιο 83-5).

Συνεπῶς, ὁ ἴδιος ὁ Ρουσσώ ρητὰ διακηρύσσει ὅτι εἶναι ἡ ἄρθρωση αὐτὴ πού γεννᾷ τὴ γλώσσα, διανοίγοντας τὴν ὁμιλία ὡς ἓνα θεσμὸ πού γεννιέται ἀπὸ τὸ πάθος, ἀκόμα κι ἂν τελικά, σὲ ἓνα μετέπειτα στάδιο, μέσω τοῦ πολλαπλασιασμοῦ της, θά τὴν ὀδηγήσει στὴ σιωπὴ. Ὅμως, ὁ Ντεριντά θά ἐπισυγκεντρώσει τὴν ἀνάγνωσή του σὲ ἓνα ἄλλο ἀπόσπασμα τοῦ *Δοκιμίου*, ὅπου ὁ Ρουσσώ προσπαθεῖ νά περιγράψει πῶς θά ἦταν ἡ «πρῶτη γλώσσα» ἢ «τὸ ἰδεῶδες τῆς καταγωγικῆς γλώσσας», κατὰ τόν Ντεριντά (ΠΓ 414 / DLG 346 / OG 243). Ἡ «πρῶτη γλώσσα», ἢ ὅποια θά κυριαρχεῖτο ἀπὸ τὸν ρυθμὸ καί τὸν τόνο, δὲν θά ἦταν ἔργο τῆς ὑλικῆς ἀνάγκης ἢ προῖον τῆς φιλόπονης λογικῆς, ἀλλὰ θά συνδεόταν μέ τὴν παρόρμηση τοῦ συναίσθηματος καί τὴν ἀφύπνιση τῆς ἐπιθυμίας.

«Δὲν ἔχω καμιά ἀμφιβολία ὅτι, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ λεκτικὸ καί τὴ σύνταξη, ἢ πρῶτη γλώσσα —ἂν ὑπῆρχε ἀκόμα— δὲν θά εἶχε διατηρήσει τοὺς πρωταρχικοὺς χαρακτηριστῆρες πού θά τὴν ξεχωρίζαν ἀπὸ ὅλες τίς ἄλλες. Ὅχι μόνο οἱ ἐκφράσεις αὐτῆς τῆς γλώσσας θά ἔπρεπε νά εἶναι εἰκονικῆς, αἰσθηματικῆς, σχηματικῆς, ἀλλὰ στὸ μηχανικὸ της τμῆμα θά ἔπρεπε νά ἀνταποκρίνεται στὸ πρῶτο της ἀντικείμενο καί νά παρουσιάζει στίς αἰσθήσεις καί στὴ νόηση τίς οἰονεῖ ἀμετάβλητες ἐντυπώσεις τοῦ πάθους πού ἐπιζητεῖ νά μεταδώσει. Ἐφόσον οἱ φυσικῆς φωνῆς εἶναι ἀναρθρες, οἱ λέξεις θά εἶχαν ἐλάχιστες ἀρθρώσεις· κάποια παρέμβλητα σύμφωνα πού θά ἐξάλειψαν τὴ χασμωδία τῶν φωνηέντων θά ἀρκοῦσαν γιὰ νά τίς καταστήσουν ρευστῆς καί εὐκο-

λοπρόφερτες. Από την άλλη, οί ἤχοι θὰ ἦταν πολυποίκιλοι καὶ ἡ διαφορὰ τῶν τόνων θὰ πολλαπλασίαζε τὶς ἴδιες φωνές· ἡ ποσότητα καὶ ὁ ρυθμὸς θὰ ἀποτελοῦσαν νέες πηγές συνδυασμοῦ. Ὡς ἐκ τούτου ἡ φωνή, οί ἤχοι, ὁ τόνος, ὁ ἀριθμὸς, ποὺ εἶναι φυσικοὶ ἐπειδὴ ἀφήνουν μικρὸ περιθώριο στὶς ἀρθρώσεις, ποὺ εἶναι συμβατικές, θὰ μᾶς ὠθοῦσαν νὰ τραγουδάμε παρὰ νὰ μιλάμε. Ἡ πλειονότητα τῶν θεματικῶν λέξεων θὰ ἦταν μιμητικοὶ ἤχοι ἢ ἐκρήξεις παθῶν ἢ ἐκτυπώσεις αἰσθητῶν ἀντικειμένων· ἡ ὀνοματοποιία θὰ γινόταν μονίμως αἰσθητή» (*Δοκίμιο* 27-8), (*ΠΓ* 414 / *DLG* 345 / *OG* 243).

Σύμφωνα μὲ τὸ παραπάνω ἀπόσπασμα, ἀλλὰ καὶ μὲ βάση τὸ *Δοκίμιο* ἐν γένει, ἡ «δεδηλωμένη πρόθεση τοῦ Ρουσσώ» εἶναι, κατὰ τὸν Ντερντά, νὰ μιλήσει γιὰ

«καταγωγή καὶ γιὰ βαθμὸ μηδέν... Ἀλλὰ στὸ πείσμα αὐτῆς τῆς δεδηλωμένης πρόθεσης ὁ λόγος τοῦ Ρουσσώ ἀφήνεται στὸν καταγωγασμὸ μιάς περιπλοκότητας ποὺ ἔχει πάντα τὴ μορφή τοῦ καταγωγικοῦ ἀναπληρώματος. Ἡ δεδηλωμένη του πρόθεση δὲν ἐκμηδενίζεται, ἀλλὰ ἐγγράφεται μέσα σὲ ἓνα σύστημα, τὸ ὁποῖο δὲν ἐλέγχει πιά. Ἡ ἐπιθυμία τῆς καταγωγῆς ἀποβαίνει ἀπαραίτητη καὶ ἀκατάλυτη λειτουργία, ἡ ὁποία ὅμως τοποθετεῖται μέσα σὲ μὴν σύνταξη χωρὶς καταγωγή. Ὁ Ρουσσώ θὰ ἤθελε νὰ διαχωρίσει τὴν καταγωγικότητα ἀπὸ τὴν ἀναπληρωματικότητα. Ἐχει μὲ τὸ μέρος του ὅλα τὰ δικαιώματα, ὅσα ἔχουν συγκροτηθεῖ ἀπὸ τὸν Λόγο μας: εἶναι ἀδιανόητο καὶ ἀφόρητο νὰ τοποθετεῖται ὅ,τι ἀποκαλεῖται καταγωγή σὰν ἓνα σημεῖο μέσα στὸ σύστημα τῆς ἀναπληρωματικότητας» (*ΠΓ* 414 / *DLG* 345 / *OG* 243).

Κατὰ αὐτὸν τὸν τρόπο, τὸ «ιδεῶδες τῆς καταγωγικῆς γλώσσας» παρουσιάζεται ἀπὸ τὸν Ρουσσώ, πάντα σύμφωνα μὲ τὴν ἀνάγκωση τοῦ παραπάνω ἀποσπάσματος ἀπὸ τὸν Ντερντά, ὡς ἐκεῖνο τὸ στάδιο τῆς γλώσσας ποὺ

«εἶναι ἡδὴ ἐκεῖνο μᾶς γλώσσας ποὺ ἔχει ἀποκοπεῖ ἀπὸ τὴ χειρονομία, τὴν ἀνάγκη, τὴ ζωτικότητα κτλ. Ἀλλὰ μᾶς γλώσσας ποὺ δὲν ἔχει ἀκόμα διαφθαρεῖ ἀπὸ τὴν ἀρθρωση, τὴ σύμβαση, τὴν ἀναπληρωματικότητα» (*ΠΓ* 415 / *DLG* 346 / *OG* 244).

Γιατὶ ὅμως ὁ Ντερντά ὑποστηρίζει ὅτι ἡ «δηλωμένη πρόθεση» τοῦ Ρουσσώ εἶναι νὰ χωρίσει τὴν καταγωγικότητα ἀπὸ τὴν ἀναπληρωματικότητα, δηλαδὴ τὴν «πρῶτη γλώσσα» ἀπὸ τὴν ἀρθρωση, ὅταν δηλώνεται εὐθέως καὶ εὐκρινῶς ὅτι αὐτὴ ἡ πρῶτη γλώσσα, ἡ ὁποία δὲν ἔχει χάσει ἐντελῶς τὴν ἐπαφή της μὲ τὸ προηγούμενό της στάδιο, αὐτὸ τῶν ἀναρθρων φυσι-

κῶν φωνῶν, ἐμπεριέχει τὸ ἀναπλήρωμα τῆς ἀρθρώσεως; Βάσει ποιῶν στοιχείων, ἀλήθεια, ὁ Ντερντά ὀδηγεῖται στὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ «δηλωμένη πρόθεση» τοῦ Ρουσσώ εἶναι νὰ ἀπαλείψει ἀπὸ αὐτὴ τὴν πρῶτη γλώσσα τὸ στοιχεῖο τῆς ἀρθρώσεως; Μήπως δὲν εἶναι ὁ Ρουσσώ αὐτὸς ποὺ ρητῶς δηλώνει τόσο στὸ ἀπόσπασμα ποὺ ἀποσιωπᾶται ἀπὸ τὴν ἀνάγκωση τοῦ Ντερντά, ὅτι «μαζὶ μὲ τὶς πρῶτες φωνές διαμορφώθηκαν οἱ πρῶτες ἀρθρώσεις», ὅσο καὶ στὸ ἀπόσπασμα ποὺ παρατίθεται ὡς τεκμήριο τῆς ἀποπομπῆς τῆς ἀρθρώσεως ἀπὸ τὴν «πρῶτη γλώσσα», ὅπου διαβάζουμε ὅτι «ἐφόσον οἱ φυσικὲς φωνές εἶναι ἀναρθρες, οἱ λέξεις θὰ εἶχαν ἐλάχιστες ἀρθρώσεις». «Ἐλάχιστες» καὶ ὄχι καθόλου. Ὁ Ρουσσώ δὲν μιᾶ ποτὲ γιὰ μιὰ καθαρὴ ἀπὸ τὴν ἀρθρωση γλώσσα. Ἡ μόνη γλώσσα ποὺ εἶναι καθαρὴ ἀπὸ ἀρθρώσεις εἶναι ἡ γλώσσα τῆς χειρονομίας. Χωρὶς νὰ ἀρνεῖται τὴν ὑπαρξὴ τῆς ὑποκαταστασιακῆς διαδικασίας, δηλαδὴ τὴν παρουσία τοῦ ὑποκατάστατου τῆς ἀρθρώσεως ἀκόμα καὶ ἐντὸς αὐτῆς τῆς «πρῶτης γλώσσας», ὁ Ρουσσώ ἐπισημαίνει ὅτι αὐτὴ δὲν ἔχει ἀπολέσει ἀκόμα τὴ ζωτικότητά της, κάτι ποὺ θὰ συμβεῖ ἀργότερα μὲ τὸν πολλαπλασιασμὸ τῶν ἀρθρώσεων, πράγμα ποὺ θὰ προετοιμάσει τὴν ἐμφάνιση τῆς ἀλφαβητικῆς γραφῆς. Ἔτσι, ἀμέσως μετὰ, στὴν ἀρχὴ τοῦ ἐπόμενου κεφαλαίου στὸ «Περὶ Γραφῆς», διαβάζουμε:

«Ὅποιος μελετῆσει τὴν ἱστορία καὶ τὴν πρόοδο τῶν γλωσσῶν θὰ δεῖ ὅτι οἱ φωνές γίνονται μονότονες καθὼς τὰ σύμφωνα πολλαπλασιάζονται καὶ ὅτι οἱ τόνοι ποὺ χάνονται, οἱ ποσότητες ποὺ ἰσοφαρίζονται, ἀντικαθίστανται (surplée) ἀπὸ γραμματικὸς συνδυασμοὺς καὶ νέες ἀρθρώσεις· μόνο ποὺ αὐτὲς οἱ μεταβολές συμβαίνουν προϊόντος τοῦ χρόνου. Καθ' ὅσον οἱ ἀνάγκες αὐξάνονται, οἱ ὑποθέσεις περιπλέκονται καὶ τὰ φῶτα διαδίδονται, ἡ γλώσσα ἀλλάζει χαρακτῆρα, καθίσταται πιὸ ἀκριβῆς καὶ λιγότερο περιπαθῆς, ὑποκαθιστᾶ τὰ αἰσθήματα μὲ ιδέες, δὲν ἀπευθύνεται πιά στὴν καρδιὰ ἀλλὰ στὸν Λόγο. Ἔτσι ὁ τόνος σβήνει, ἡ ἀρθρωση διευρύνεται, ἡ γλώσσα γίνεται πιὸ ἀκριβῆς καὶ πιὸ ἐναργῆς, ἀλλὰ πιὸ συρτή, πιὸ ὑπόκωφη καὶ πιὸ ψυχρή. Αὐτὴ ἡ πρόδος μοῦ φαίνεται πέρα γιὰ πέρα φυσική» (*Δοκίμιο* 29-30), (*ΠΓ* 415 / *DLG* 347 / *OG* 244), (*ΠΓ* 458 / *DLG* 381-2 / *OG* 270-1).

Ἀντιμετωπίζοντας τὴν ἀρθρωση καὶ τὴ γλώσσα ὡς δύο σχεδὸν ἀντικρουόμενες πιθανότητες στὸν Ρουσσώ, ὁ Ντερντά θὰ ἀνασύρει στὴν ἐπιφάνεια μιὰ θεμελιώδη γιὰ τὴν ἀποδομητικὴ ἀνάγκωση τοῦ *Δοκίμιου* ἀντίφαση: ὅτι δὲν μπορεῖ νὰ ἐπιδοκιμάζονται ὅλα αὐτὰ τὰ ὁποῖα ἐπιφέρει ἡ ἀρθρωση, ἐνῶ ἡ ἴδια ἡ ἀρθρωση ἀποδοκιμάζεται.

«Ἄραγε ποιὲς εἶναι οἱ δύο ἀντιφατικὲς δυνατότητες, τὶς ὁποῖες ὁ Ρουσσώ θέλει νὰ σώσει ταυτόχρονα; Καὶ πῶς τὶς ἀντιμετωπίζει; Ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά θέλει νὰ ἐπιβεβαιώσει, ἀποδίδοντάς τους θετικὴ ἀξία,

όλα όσα έχουν ως αρχή την άρθρωση (articulation), ή όλα εκείνα με τα όποια αυτή αποτελεί σύστημα (τό πάθος, τη γλώσσα, την κοινωνία, τον άνθρωπο κτλ.). Αλλά θέλει να επιβεβαιώσει ταυτόχρονα όλα όσα έχουν διαγραφεί από την άρθρωση (τόν τόνο, τη ζωή, την ενέργεια, ακόμα το πάθος κτλ.). Έφόσον το συμπλήρωμα είναι ή άρθρωμένη δομή αυτών των δύο δυνατοτήτων, ο Ρουσσώ δεν μπορεί παρά να το αποσυνθέσει και να το αποσυνδέσει σε δύο άπλες δυνατότητες, που λογικά είναι αντιφατικές, αλλά αφήνοντας στο αρνητικό και στο θετικό μιαν ασπίλωτη καθαρότητα. Έντούτοις ο Ρουσσώ, πιασμένος, όπως ή λογική της ταυτότητας, μέσα στη γραφική μορφή της συμπληρωματικότητας, λέει ό,τι δεν θέλει να πει, περιγράφει ό,τι δεν θέλει να συμπεράνει: ότι το θετικό (είναι) το αρνητικό, ότι ή ζωή (είναι) ο θάνατος, ότι ή παρουσία (είναι) ή απουσία και ότι αυτή ή επαναληπτική συμπληρωματικότητα δεν συγκαταλέγεται σε καμιά διαλεκτική, τουλάχιστον αν αυτή ή έννοια διέπεται, όπως πάντα, από έναν όριζοντα παρουσίας» (ΠΓ 418 / DLG 349 / OG 246).

Όμως, σε αυτό το στάδιο της «πρώτης γλώσσας», ο Ρουσσώ όχι μόνο ρητώς επιβεβαιώνει «όλα όσα έχουν ως αρχή την άρθρωση», όπως είναι ή γλώσσα και ή κοινωνία, αλλά και την άρθρωση αυτή καθ' έαυτή, έφόσον είναι ή άρθρωση αυτή που παρέχει τη δυνατότητα της έκφρασης εκείνου του «προϊόντος του πάθους» που δεν μπορούν να εκφράσουν οι «άνθρωποι φωνές» και περίπτωση του όποιου είναι το έρωτικό πάθος.

«Ο θυμός προκαλεί άπειλητικές κραυγές που άρθρώνονται με τη γλώσσα και τον ούρανίσκο· αλλά ή φωνή της τρυφερότητας είναι πιο γλυκειά, καθώς την τροποποιεί ή γλωττίδα, και αυτή ή φωνή γίνεται ήχος» (Δοκίμιο 83).

Σε αυτό το στάδιο ή γλώσσα δεν έχει αποκοπεί ακόμα από τα πάθη, έτσι ώστε να είναι έφικτη ή άρμονική συνύπαρξη και σύζευξη μιās μερικώς άρθρωμένης γλώσσας με τα πάθη που αυτή μπορεί ακόμα να εκφράζει. Συνεπώς, σε αυτή την παραδείσια κατάσταση, ο Ρουσσώ μπορεί να επιβεβαιώνει ταυτόχρονα, χωρίς να υποπίπτει σε αντίφαση, όλα αυτά που προϋποθέτουν την άρθρωση, συμπεριλαμβανομένης της ίδιας της άρθρωσης, όσο και αυτά που σε ένα μεταγενέστερο στάδιο θα διαγραφούν (από την άρθρωση (τόν τόνο, τη ζωή, την ενέργεια, ακόμα το πάθος κτλ.)).

Μέσα στην ιστορία της γλώσσας, που αποτελεί τη μετάβαση (από μια πρωταρχική σε μια ύστατη σιωπή),⁴ υπάρχει στο ένδιάμεσο κάποιος

4. Jean Starobinski, «Ο Ρουσσώ και ή καταγωγή των γλωσσών», μτφρ. Ε. Καυελιά, Έστία, τόμος 145ος, τχ. 1708, Ιανουάριος 1999, σ. 29.

στιγμή πληρότητας, τόσο γλωσσικής όσο και συναισθηματικής. Η φάση αυτή αντιπροσωπεύει για την ιστορία της γλώσσας ένα σημείο ίσημερίας, ίσοροπίας και ευτυχίας. Από εκεί και πέρα ή γλώσσα δεσμεύεται με πολλές άρθρώσεις και πολλές συμβάσεις. Όστόσο σε αυτό το στάδιο, τα δεσμά, αν και υπάρχουν, από τη στιγμή που είναι ένταγμένα στην έκφραση του πάθους και των συναισθημάτων, δεν αποτελούν παρά μια ακόμη ευτυχή συγκυρία. Είναι εκείνα που θα όδηγήσουν τον άνθρωπο από την άσυνεχη διαδοχή των στιγμών που αποτελούν το κύριο χαρακτηριστικό της πρώτογονης ύπαρξής του (χειρονομίας), στην κατάσταση-κατάκτηση της διάρκειας (όπως αυτή εκφράζεται από την όμιλία). «Παρασυρμένη από την κίνηση αυτή, ή γλώσσα θα γίνει μια άλυσιδωτή μετατροπία, θα γίνει λόγος».⁵

Αν και στο παρελθόν οι χειρονομίες ήταν αρκετές για να μπορεί ο άνθρωπος να εκφράζει ίκανοποιητικά τις ανάγκες του, τώρα που το συναίσθημα κατακλύζει την ψυχή του χρειάζεται να καταφύγει στις διακυμάνσεις και τους τόνους της φωνής. Η στιγμιαία χειρονομία είναι αρκετή για κάποιον που θέλει να δείξει την πείνα ή τη δίψα του· όταν όμως

«τίθεται ζήτημα συγκίνησης της καρδιάς και ανάφλεξης των παθών, τα πράγματα διαφέρουν. Η διαδοχική εντύπωση του λόγου, ό οποίος τονίζεται επαναληπτικά, αφήνει μια διαφορετική αίσθηση από εκείνη της παρουσίας του αντικειμένου, όπου με μια ματιά φαίνονται όλα. Αν υποθέσουμε ότι γνωρίζετε πολύ καλά μια δυστυχία, όταν θα δείτε το δυστυχές πρόσωπο, δύσκολα θα συγκινηθείτε μέχρι δακρύων. Αλλά αν του δώσετε την ευκαιρία να σας πει τα όσα νιώθει, εύθυσ θα αναλυθείτε σε δάκρυα. Έτσι επιδρούν οι σκηνές της τραγωδίας. Η παντομίμα χωρίς λόγια σας αφήνει πάντα ήσυχους· ό λόγος χωρίς χειρονομίες θα σας προκαλέσει λυγμούς. Τα πάθη έχουν τα νεύματά τους αλλά έχουν και τις εντάσεις τους, και αυτές οι εντάσεις που μάς κάνουν να σμιρτούμε, αυτές οι εντάσεις τις όποιες δεν μπορούμε να αποφύγουμε, φτάνουν στο βάθος της καρδιάς, μεταφέρουν εκεί τις συγκινήσεις και μάς κάνουν να αισθανθούμε αυτό που άκουε. Συμπεραίνουμε λοιπόν ότι τα όρατά σημεία καθιστούν τη μίμηση ακριβέστερη, αλλά ότι οι ήχοι προκαλούν μεγαλύτερο ενδιαφέρον» (Δοκίμιο 12-3), (ΠΓ 408-9 / DLG 341 / OG 239-40).

Είναι φανερό ότι ο Ρουσσώ κάθε άλλο παρά άγνοεί τις δυνατότητες της χειρονομίας. Πολλές φορές μάλιστα προτιμά την κίνηση από την όμιλία. Όστόσο αναγνωρίζει άπόλυτα την ειδική, χρονικής τάξης διαφορά που χαρακτηρίζει την όμιλία.

5. J. Starobinski, «Ο Ρουσσώ και ή καταγωγή των γλωσσών», ό.π., σ. 29.

Ἀπὸ τῆ χειρονομία στὴν ὁμιλία.

Ἀλλὰ ἄς σταθοῦμε γιὰ λίγο σὲ αὐτὸ τὸ πέρασμα ἀπὸ τῆ χειρονομία στὴν ὁμιλία γιὰ νὰ ἀναφερθοῦμε σὲ μιὰ ἀκόμη ἀντίφαση στὴν ὁποία φαίνεται νὰ ὑποπίπτει ὁ Ρουσσώ, σύμφωνα μὲ τὸν Ντεριντά, ὁ ὁποῖος παρατηρεῖ τὰ ἑξῆς:

«1. Ὁ Ρουσσώ μιλάει γιὰ τὴν ἐπιθυμία τῆς ἄμεσης παρουσίας. Ὅταν αὐτὴ ἀναπαρίσταται καλύτερα ἀπὸ τὸ βεληνεκὲς τῆς φωνῆς καὶ μειώ- νει τὴ διασπορά, ἐγκωμιάζει τὴν ὁμιλία, ποὺ εἶναι ἡ γλώσσα τῶν παθῶν. Ὅταν ἡ ἀμεσότητα τῆς παρουσίας ἀναπαρίσταται καλύτερα ἀπὸ τὴν ἐγγύτητα καὶ τὴν ταχύτητα τῆς χειρονομίας καὶ τοῦ βλέμ- ματος, ἐγκωμιάζει τὴν πρῶτογονη γραφή, ἐκείνη ποὺ δὲν ἀνα- παριστᾷ τὸ προφορικὸ ἀναπαριστόν: τὸ ἱερογλυφικόν.

2. Αὐτὴ ἡ ἐννοια τῆς γραφῆς ὑποδηλώνει τὸν τόπο τῆς στενο- χώρας, τῆς ρυθμισμένης ἀσυναρτησίας (incohérence) μέσα στὴν ἐν- νοιολογία, βέβαια πέρα ἀπὸ τὸ *Δοκίμιο*, βέβαια πέρα ἀπὸ τὸν Ρουσσώ» (*ΠΓ* 405-6 / *DLG* 338 / *OG* 237).

Στὸ ἀπόσπασμα τοῦ Ρουσσώ, ποὺ παραθέσαμε παραπάνω, ἡ ὁμιλία ἐπαι- νεῖται γιὰ τὴν ἱκανότητά της νὰ ἐκφράζει καὶ νὰ προκαλεῖ συγκίνηση, σὲ ἀντιδιαστολὴ μὲ τὰ σημεῖα τὰ ὁποῖα τοποθετοῦνται στὴ μεριά τῆς «ἀκρί- βειας». Παρ' ὅλα αὐτά, λίγο νωρίτερα στὸ ἴδιο κείμενο, τὰ σημεῖα εἶναι αὐτὰ ποὺ ἐκθειάζονται γιὰ τὴν ἱκανότητά τους νὰ ἐγείρουν τὰ πάθη. Αὐτὸ ὁδηγεῖ τὸν Ντεριντά νὰ μιλήσει γιὰ μιὰ ἀκόμα φορὰ γιὰ «ἀντίφαση» καὶ «ρυθμισμένη ἀσυναρτησία», μέσα στὴν ἐπιχειρηματολογία τοῦ Ρουσσώ — ἡ «ἀσυναρτησία» στὴν ἐπιχειρηματολογία τοῦ Ρουσσώ ἀναφέρεται ὡς «ρυ- θμισμένη» ἐπειδὴ ἀποβλέπει πρὸς τὴν κατεύθυνση ἐνὸς ἐνιαίου ἐπιχειρή- ματος.

«Ἀφότου μάθαμε νὰ χειρονομοῦμε (gesticuler), λησμονήσαμε τὴν τέ- χνη τῆς παντομίμας (pantomimes), γιὰ τὸν ἴδιο λόγο ποὺ, παρὰ τίς τόσες ὁμορφες γραμματικές, δὲν καταλαβαίνουμε πιά τὰ σύμβολα τῶν Αἰγυπτίων. "Ὅ,τι ἔλεγαν μὲ ἔνταση οἱ ἀρχαῖοι δὲν τὸ ἐξέφραζαν μὲ λέξεις ἀλλὰ μὲ σημεῖα: δὲν τὸν ἔλεγαν, τὸ ἔδειχναν» (*Δοκίμιο* 9-10), (*ΠΓ* 403-4 / *DLG* 336 / *OG* 236).

Ἐνῶ λίγο παρακάτω συνεχίζει ὡς ἑξῆς:

«Ὅταν ὁ Δαρεῖος εἶχε ἐκστρατεύσει στὴ Σικυθία, δέχτηκε ἐν μέρους τοῦ Σικυθῆ βασιλιᾷ ἓνα βάτραχο, ἓνα πουλί, ἓναν ποντικὸ καὶ πέντε βέλη: ὁ κήρυκας ἀπέθεσε τὸ δῶρο του σιωπηλὸς καὶ ἀναχώρησε.

Αὐτὴ ἡ τρομερὴ ἀγόρευση ἔγινε κατανοητὴ καὶ ὁ Δαρεῖος ἔσπευσε νὰ ἐπιστρέψει στὴ χώρα του. Ἄν στὴ θέση αὐτῶν τῶν σημείων βάλε- τε γράμματα, ὅσο πιὸ ἀπειλητικὰ θὰ εἶναι τόσο λιγότερο τρόμο θὰ προκαλέσουν: θὰ ἦταν κομπασμὸς ποὺ μόνο γέλιο θὰ προκαλοῦσε στὸν Δαρεῖο... Ὡς ἐκ τούτου μιλάμε στὰ μάτια καλύτερα ἀπ' ὅτι στὰ αὐτιά: ἀπὸ αὐτὴ τὴ σκοπιὰ ὅλοι νιώθουμε τὴν ἀλήθεια τῆς σκέψης τοῦ Ὁράτιου. Διαπιστώνουμε μάλιστα ὅτι οἱ πιὸ εὐγλωττοὶ λόγοι εἶ- ναι ἐκεῖνοι ποὺ συνδέονται μὲ εἰκόνες, καὶ οἱ πιὸ δραστικοὶ ἦχοι εἶναι ἐκεῖνοι ποὺ ἐπέχουν θέση χρωμάτων» (*Δοκίμιο* 10-2), (*ΠΓ* 407-8 / *DLG* 339-40 / *OG* 238-9).

Ὁ Ντεριντά θὰ παρατηρήσει:

«Ἀποφασιστικὴ συνέπεια: ἡ εὐγλωττία ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν εἰκόνα... Ἀλλὰ ἂν δοῦμε ὅτι ἀλλοῦ ὁ Ρουσσώ συνδέει τὴν... γραφὴ μὲ τὴν ἀπώ- λεια τῆς ἐνέργειας τῶν παθῶν, μὲ τὴν ἀνάγκη καὶ ἐνίοτε μὲ τὸν θά- νατο, πρέπει νὰ συμπεράνουμε ὅτι μέσα στὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴ γρα- φὴ ὑπάρχει μιὰ ἐνότητα ἀξιῶν ἑτερογενῶν ἢ κεκηρυγμένων ὡς τέ- τοιων. Ἀλλὰ αὐτὴν τὴν ἐνότητα τοῦ ἐνδιαφέροντος γιὰ τὴ γραφὴ ὁ Ρουσσώ δὲν μπορεῖ νὰ τὴν διακηρύξει. Μπορεῖ μόνο νὰ τὴν περιγρά- ψει λαθραῖα παίζοντας πάνω στοὺς διαφορετικοὺς τόπους τοῦ λόγου του. Ἀντιφάσκοντας, κατατάσσει τὴ γραφὴ στὴ μεριά τῆς ἀνάγκης καὶ τὴν ὁμιλία στὴ μεριά τοῦ πάθους. Στὸ χωρίο ποὺ σημειώσαμε παρα- πάνω εἶναι σαφὲς ὅτι ἔχουμε νὰ κάνουμε μὲ σημεῖα τοῦ πάθους. Αὐτὸ θὰ ἐπιβεβαιωθεῖ παρακάτω, ὅταν ἡ ἱερογλυφικὴ γραφὴ θὰ καθοριστεῖ ὡς "γλώσσα τοῦ πάθους"... Τώρα ὁ Ρουσσώ ἀντιστρέφει αἰφνίδια τὴν τάξη τῆς ἀπόδειξης: μόνο ἡ ὁμιλία ἔχει τὴ δυνατότητα νὰ ἐκφρά- σει ἢ νὰ ἐξάψει τὸ πάθος» (*ΠΓ* 408 / *DLG* 340-1 / *OG* 239).

Τὸ γεγονός ὅτι ὁ Ρουσσώ μπορεῖ, χωρὶς νὰ πέφτει σὲ ἀντίφαση, νὰ εἶναι ἀπὸ τὴ μία ἐπιδοκιμαστικὸς ἀπέναντι στὴ γραφὴ ἐνῶ ἀπὸ τὴν ἄλλη νὰ τὴν συνδέει μὲ τὴν ἀπώλεια τῆς ἐνέργειας τῶν παθῶν, μὲ τὴν ἀνάγκη καὶ ἐνίοτε μὲ τὸν θάνατο, ἔγκειται στὸ ὅτι ἀναφέρεται σὲ δύο διαφορε- τικοὺς τύπους γραφῆς, αὐτὸν τῆς ἱερογλυφικῆς καὶ αὐτὸν τῆς ἀλφαβητικῆς γραφῆς. Στὴν πραγματικότητα, τὸ *Δοκίμιο* διακρίνει τρεῖς διαφορετικοὺς τρόπους γραφῆς ποὺ ἀντιστοιχοῦν σὲ τρεῖς διαφορετικὲς περιόδους γλωσ- σικῆς ἐξέλιξης. Ὁ πρωταρχικὸς τρόπος γραφῆς, ὁ ὁποῖος «δὲν συνίσταται στὴν ἐξεκόνιση τῶν ἤχων ἀλλὰ τῶν ἰδίων τῶν ἀντικειμένων», εἶναι αὐτὸς τῶν ἱερογλυφικῶν καὶ ἀντιστοιχεῖ στὴν «περιπαθὴ γλώσσα». Ὁ δεῦτερος τρόπος «ἀναπαριστᾷ τίς λέξεις καὶ τίς προτάσεις μὲ συμβατικούς χαρα- κτήρες» καὶ εἶναι αὐτὸς τῶν Κινέζων, ἐνῶ ὁ τρίτος, ὁ ὁποῖος καὶ ἀντιπα-

ρατίθεται άμεσα στὸν πρῶτο, εἶναι αὐτὸς τῆς ἀλφαβητικῆς γραφῆς, ποὺ ἀποσυνθέτει τὴν ὁμιλία σὲ ἕναν ὀρισμένο ἀριθμὸ στοιχειωδῶν σημείων, εἴτε φωνητικῶν εἴτε ἀρθρωμένων, μὲ τὰ ὁποῖα μπορούμε νὰ σχηματίσουμε ὅλες τὶς λέξεις καὶ ὅλες τὶς συλλαβὲς ποὺ μπορούμε νὰ φανταστοῦμε» (Δοκίμιο 30-1). Οἱ τρεῖς αὐτοὶ τρόποι γραφῆς μοιάζουν ἐλάχιστα μεταξύ τους, καὶ ἐνῶ ὁ πρῶτος ἐκθειάζεται ἀπὸ τὸν Ρουσσῶ ὡς «περιπαθῆς», ὁ τελευταῖος φέρεται ὡς νὰ «ἀπονευρώνει» τὴ γλώσσα ἀπὸ τὰ πάθη. Ὡς ἀποτέλεσμα, αὐτοὶ οἱ τρεῖς τρόποι γραφῆς δὲν ἐξετάζονται καὶ δὲν ἀντιπαρατίθενται στὴν ὁμιλία ὡς μιὰ ἐνιαία ὄντοτητα, αὐτὴ τῆς γραφῆς ἐν γένει. Συνεπῶς, δὲν ὑπάρχει «ἀντίφραση» ὅταν ἀπὸ τὴ μιὰ πλευρὰ ἡ γραφῆ, ὡς ἱερογλυφικὴ γραφῆ, καθορίζεται ὡς ἡ «γλώσσα τοῦ πάθους», ἐνῶ ἀπὸ τὴν ἄλλη, ὡς ἀλφαβητικὴ, συνδέεται «μὲ τὴν ἀπώλεια τῆς ἐνέργειας τῶν παθῶν, μὲ τὴν ἀνάγκη καὶ ἐνίοτε μὲ τὸν θάνατο». Ἄλλωστε, στὸ παραπάνω παράθεμα, ὁ Ρουσσῶ ρητῶς ἀντιπαραβάλλει τὰ σημεῖα μὲ τὰ γράμματα. Ἐν ὀλίγοις, ὅταν ὁ Ντερντὰ ἰσχυρίζεται ὅτι ὁ Ρουσσῶ «ἀντιφράσκει» γιατί «κατατάσσει τὴ γραφῆ στὴ μεριὰ τῆς ἀνάγκης καὶ τὴν ὁμιλία στὴ μεριὰ τοῦ πάθους», ἐνῶ σὲ ἄλλο σημεῖο εἶναι ἡ γραφῆ αὐτὴ ποὺ καθορίζεται ὡς «γλώσσα τοῦ πάθους», δὲν εἶναι ἀρκετὰ προσεκτικὸς στὴ διάκριση ποὺ ὁ Ρουσσῶ ἐγκαθιστᾷ ἀνάμεσα σὲ δύο διαφορετικοὺς τρόπους γραφῆς — τὴν ἱερογλυφικὴ καὶ τὴν ἀλφαβητικὴ γραφῆ.

Ἄλλὰ ἂς ἐπανεέλθουμε στὴν ἀρχικὴ μᾶς «ἀντίφραση». Ἐνῶ ὁ Ρουσσῶ ἀρχικὰ ἐκθειάζει τὴ γλώσσα τῶν χειρονομιῶν καὶ τῶν σημείων εἰς βᾶρος τῆς ὁμιλίας, ξαφνικὰ ἡ σχέση ἀναστρέφεται, μὲ τὴν ὁμιλία νὰ περιέρχεται τελικὰ σὲ πλεονεκτικότερη θέση: «Τώρα ὁ Ρουσσῶ ἀντιστρέφει αἰφνίδια τὴν τάξη τῆς ἀπόδειξης: μόνο ἡ ὁμιλία ἔχει τὴ δυνατότητα νὰ ἐκφράσει ἢ νὰ ἐξάψει τὸ πάθος» (ἐμεῖς ὑπογραμμίζουμε), (ΠΓ 408 / DLG 341 / OG 239). Ἐδῶ, ὁ Ντερντὰ γιὰ μιὰ ἀκόμα φορὰ, παραφράζει τὸν Ρουσσῶ. Σὲ ποιό, ἀλήθεια, σημεῖο τοῦ Δοκίμιου δηλώνεται ὅτι «μόνο» (μιὰ λέξη ἢ ὁποῖα εἰσάγεται λαθραῖα ἀπὸ τὸν Ντερντὰ στὴν ἀνάγνωση τοῦ Ρουσσῶ) ἡ ὁμιλία μπορεῖ νὰ «ἐκφράσει ἢ νὰ ἐξάψει τὸ πάθος»; Ἄς δοῦμε πῶς τελειώνει ὁ Ρουσσῶ τὴν παράγραφο ποὺ παραθέσαμε παραπάνω:

«Τὰ πάθη ἔχουν τὰ νεύματά τους ἀλλὰ ἔχουν καὶ τὶς ἐντάσεις τους, καὶ αὐτὲς οἱ ἐντάσεις ποὺ μᾶς κάνουν νὰ σκιρτοῦμε, αὐτὲς οἱ ἐντάσεις τὶς ὁποῖες δὲν μπορούμε νὰ ἀποφύγουμε, φτάνουν στὸ βᾶθος τῆς καρδιάς, μεταφέρουν ἐκεῖ τὶς συγκινήσεις καὶ μᾶς κάνουν νὰ αἰσθανθοῦμε αὐτὸ ποὺ ἀκοῦμε. Συμπεραίνουμε λοιπὸν ὅτι τὰ ὄρατὰ σημεῖα καθιστοῦν τὴ μίμηση ἀκριβέστερη, ἀλλὰ ὅτι οἱ ἦχοι προκαλοῦν μεγαλύτερο ἐνδιαφέρον» (Δοκίμιο 12-3), (ΠΓ 408-9 / DLG 341 / OG 239-40).

Ἄρα δὲν εἶναι μόνο ἡ ὁμιλία ποὺ ἐκφράζει πάθη, εἶναι καὶ οἱ χειρονομίες: «Τὰ πάθη ἔχουν τὰ νεύματά τους ἀλλὰ ἔχουν καὶ τὶς ἐντάσεις τους». Ὅμως ἡ ἔνταση τοῦ πάθους γιὰ τὸν Ρουσσῶ ἐκπροσωπεῖται καλύτερα ἀπὸ τὴν ὁμιλία. Καὶ αὐτὸ γιατί ἡ γλώσσα τῆς χειρονομίας καὶ τοῦ σημείου δὲν ἔχει κατακτήσει ἀκόμα τὸν χρόνο, στερεῖται τῆς διάρκειας. Ἐπίσης, ὅπως καὶ ἡ γραφῆ, στερεῖται τοῦ τόνου: «Ἡ διαδοχικὴ ἐντύπωση τοῦ λόγου, ὁ ὁποῖος τονίζεται ἐπαναληπτικά, ἀφήνει μιὰ διαφορετικὴ αἴσθηση». Αὐτὸ θὰ ὀδηγήσει τὸν Ντερντὰ νὰ διαγνώσει τὸ Χουσερλιανὸ μοντέλο τῆς «αὐτοπάθειας» καὶ στὴν περίπτωση τοῦ Ρουσσῶ:

«Ἡ φωνὴ διεισδύει βίαια μέσα μου, εἶναι ἡ προνομιῶχος ὁδὸς γιὰ τὴ διάρρηξη καὶ τὴν ἐσωτερικέυση, τῆς ὁποίας ἡ ἀμοιβαιότητα γεννιέται στὸ “ἀκούω-τὸν-ἑαυτό-μου-νὰ-μιλάει”, μέσα στὴ δομὴ τῆς φωνῆς καὶ τῆς συνδιάλεξης... Μέσα στὴ φωνὴ ἡ παρουσία τοῦ ἀντικειμένου ἐξαφανίζεται ἤδη. Ἡ αὐτοπαρουσία τῆς φωνῆς καὶ τοῦ ἀκούω-τὸν-ἑαυτό-μου-νὰ-μιλάει ἀποκρύπτει τὸ πράγμα, τὸ ὁποῖο ὁ ὄρατὸς χῶρος ἀφῆνε ἐνώπιόν μας. Καθὼς ἐξαφανίζεται τὸ πράγμα, ἡ φωνὴ τὸ ὑποκαθιστᾷ μὲ ἕνα ἡχητικὸ σημεῖο, τὸ ὁποῖο μπορεῖ, στὴ θέση τοῦ ἐξαφανισμένου ἀντικειμένου, νὰ διεισδύσει βαθύτατα μέσα μου, νὰ φτάσει “ὡς τὰ βᾶθη τῆς καρδιάς”. Αὐτὸς εἶναι ὁ μόνος τρόπος ἐσωτερικέυσης τοῦ φαινομένου: ὁ μετασχηματισμὸς του σὲ ἄκουσμα... Ἡ ὁμιλία δὲν προσφέρει ποτέ τὸ ἴδιο τὸ πράγμα, ἀλλὰ ἕνα εἶδωλο ποὺ μᾶς ἀγγίζει βαθύτερα ἀπὸ τὴν ἀλήθεια, μᾶς “ἐντυπώνεται” πῶ ἀποτελεσματικά. Ἄλλη ἀμφισημία (ambiguity) στὴν ἐκτίμηση τῆς ὁμιλίας. Ἐκεῖνο ποὺ μᾶς συγκινεῖ δὲν εἶναι ἡ ἴδια ἡ παρουσία τοῦ ἀντικειμένου ἀλλὰ τὸ φωνητικὸ τῆς σημείου» (ΠΓ 409-10 / DLG 342 / OG 240).

Παρ' ὅλα αὐτὰ, ἐδῶ δὲν πρόκειται περὶ τῆς γνωστῆς δομῆς τῆς αὐτοπάθειας. Σὲ αὐτὴν τὴν περίπτωση, «ἀκούω-τὸν-ἄλλο-νὰ-μιλάει», ὄχι ἐμένα. Ὁ Ντερντὰ θὰ πρέπει νὰ ἐξηγήσει τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ἡ δομὴ τοῦ «ἀκούω-τὸν-ἄλλο-νὰ-μιλάει» ἀπορρέει ἀπὸ τὴ δομὴ τοῦ «ἀκούω-τὸν-ἑαυτό-μου-νὰ-μιλάει». Ταυτόχρονα, ὡς ἄμεση συνέπεια αὐτῆς τῆς δομῆς, ὁ Ντερντὰ ἀναγνωρίζει ὅτι τὸ «ἀκούω-τὸν-ἄλλο-νὰ-μιλάει» ὑπερέχει τοῦ «εἶναι-πρό-ὄφθαλμῶν», μὲ ἀποτέλεσμα τὸ φωνητικὸ σημεῖο νὰ παίζει πρωταρχικότερο ρόλο ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν παρουσία τοῦ ἀντικειμένου. Ὅμως, εἶναι σαφῆς ἡ ἀμηχανία τοῦ Ντερντὰ μπροστὰ στὴ θέση τοῦ Ρουσσῶ ἀπέναντι στὴν ὁμιλία. Καὶ αὐτὸ γιατί, ἐνῶ ἀπὸ τὴ μιὰ πλευρὰ, ἡ ἀνίχνευση τῆς δομῆς τῆς «αὐτοπάθειας» (τὸ «ἀκούω-τὸν-ἑαυτό-μου-νὰ-μιλάει») στὸ ἐπιχειρήμα τοῦ Ρουσσῶ γύρω ἀπὸ τὴν ἀνύψωση τῆς ὁμιλίας σὲ σχέση μὲ τὰ σημεῖα καὶ τὶς χειρονομίες, τὸν καθιστᾷ ἱκανὸ ὑποψῆριο γιὰ τὴν ἐνωσιμᾶτωση

του στη δυτική μεταφυσική, από την άλλη, η προαγωγή του φωνητικού σημείου πάνω από το ίδιο το πράγμα δημιουργεί προβλήματα σε αυτήν την ενσωμάτωση. Το γεγονός ότι ο Ρουσσώ αποδίδει προνόμιο στο φωνητικό σημείο σε σχέση με την ίδια την παρουσία του πράγματος υποσκάπτει το επιχείρημα του Ντερντά ότι ο λόγος του είναι υποταγμένος στη μεταφυσική της παρουσίας. Επίσης, θέτει σε άμφισβήτηση τον ισχυρισμό του Ντερντά ότι το «ἀναπλήρωμα» αντιμετωπίζεται από το κείμενο του Ρουσσώ ως δευτερεύον, ως πάντα να υπολείπεται αυτού που έρχεται να αντικαταστήσει. Ο Ντερντά θα προσπαθήσει να ξεπεράσει αυτόν τον σκόπελο με το να παρουσιάσει τον Ρουσσώ επικριτικό απέναντι σε αυτή τη «συνενοχή της καρδιάς και της φωνής» (ΠΓ 410 / DLG 342 / OG 240). Και αυτό γιατί η «υποκατάσταση» του πράγματος από το φωνητικό σημείο, της «ἀλλήθειας από το «είδωλο», «ἐγκαθιστᾶ ἓνα εἶδος πλάσματος, ἂν ὄχι ψεύδους, στην ἴδια τὴν ἀπαρχὴ τῆς ὁμιλίας» (ΠΓ 410 / DLG 342 / OG 240). Ἀμφιβάλλουμε ὅμως ἂν μπορεῖ νὰ ἀποδοθεῖ στὸν Ρουσσώ μιὰ τέτοια ἐπικριτική διαπίστωση γύρω ἀπὸ τὴ φύση τοῦ φωνητικοῦ σημείου, ἂν περιοριστοῦμε ἀποκλειστικὰ στὸ παρακάτω παράθεμα ποὺ ἐπικαλεῖται ὁ Ντερντά:

«Ἡ διαδοχικὴ ἐντύπωση τοῦ λόγου μας, ὁ ὁποῖος τονίζεται ἐπαναληπτικὰ, ἀφήνει μιὰ διαφορετικὴ αἴσθηση ἀπὸ ἐκείνην τῆς παρουσίας τοῦ ἀντικειμένου... Ἄλλοῦ ἐξήγησα γιατί οἱ προσποιητὲς δυστυχίες μᾶς ἀγγίζουν περισσότερο ἀπὸ τὶς ἀληθινές» (Δοκίμιο 12), (ΠΓ 409 / DLG 342 / OG 240).

Ὅμως ἡ διαπίστωση ὅτι οἱ «προσποιητὲς δυστυχίες», μετὰ τὸ νὰ μποροῦν νὰ χρησιμοποιοῦν ὑπέροτρα καὶ ἐπιτηδευμένα τὸ φωνητικὸ στοιχεῖο ἔχουν τὸ πλεονέκτημα νὰ συγκινοῦν περισσότερο ἀπὸ τὴ θεὰ μιᾶς ἀληθινῆς δυστυχίας, δὲν ἐκφέρεται ὡς ἀποδοκιμασία, ἀλλὰ ὡς ἀπόδειξη τοῦ ισχυρισμοῦ ὅτι τὸ φωνητικὸ σημεῖο εἶναι ἀποτελεσματικότερο στὴ διέγερση τῶν συναισθημάτων ἀπὸ τὴν παρουσία τοῦ ἴδιου τοῦ πράγματος. Παρ' ὅλα αὐτὰ, γιὰ τὸν Ντερντά, ἡ «δυσπιστία» τοῦ Ρουσσώ ἀπέναντι στὸ φωνητικὸ σημεῖο ὄχι μόνον εἶναι δεδομένη ἀλλὰ καὶ ἐπεξηγεῖ τὴ

«νοσταλγία μιᾶς κοινωνίας διεπόμενης ἀπὸ τὴν ἀνάγκη, τὴν ὁποία ὁ Ρουσσώ ὑποβιβάζει τόσο σκληρὰ σὲ ἄλλο σημεῖο. "Ὀνειρο μᾶς βουβῆς κοινωνίας, μιᾶς κοινωνίας πρὶν ἀπὸ τὴ γένεση τῶν γλωσσῶν, δηλαδὴ κυριολεκτικὰ πρὶν ἀπὸ τὴν κοινωνία» (ΠΓ 410 / DLG 342 / OG 240).

Ἰσχυρισμός, ὁ ὁποῖος βασίζεται στὸ ἐξῆς ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ *Δοκίμιο*:

«Αὐτὸ με ὀδηγεῖ στὴ σκέψη ὅτι ἂν εἶχαμε μόνον φυσικὲς ἀνάγκες, θὰ μπορούσαμε κάλλιστα νὰ μὴ μιλάμε καὶ νὰ συνεννοῦμαστε τέλεια μετὰ τὴ γλώσσα τῶν χειρονομιῶν. Θὰ μπορούσαμε νὰ εἶχαμε συγκροτήσει κοινωνίες ἐλάχιστα διαφορετικὲς ἀπὸ τὶς σημερινές, καὶ μάλιστα καλύτερες· θὰ μπορούσαμε νὰ εἶχαμε θεσμοθετήσει νόμους, νὰ εἶχαμε ἐκλέξει ἀρχηγούς, νὰ εἶχαμε ἐφεύρει τέχνες, νὰ εἶχαμε ἐδραιώσει τὸ ἐμπόριο, με ἓνα λόγο νὰ εἶχαμε κάνει ὅλα ὅσα σχεδὸν κάνουμε μετὰ βοήθεια τῆς ὁμιλίας. Ἡ ἐπιστολιμαία γλώσσα τῶν σαλάμ — τῶν κοινῶν ἐμπορευμάτων — μεταβιβάζει, χωρὶς νὰ φοβᾶται τοὺς φθονερούς, τὰ μυστικὰ τῆς ἀνατολικῆς γαλαντομίας μέσα στὰ πιὸ καλοφρουρούμενα χαρέμια. Οἱ μουγγοὶ τοῦ μονάρχη συνεννοοῦνται μεταξὺ τους καὶ καταλαβαίνουν ὅ,τι τοὺς λένε με σημεῖα σάμπως νὰ τοὺς τὰ ἔλεγαν με λόγια» (Δοκίμιο 13-4), (ΠΓ 410-11 / DLG 342-3 / OG 241).

Ἀλλὰ ἂς δοῦμε τί ἀνήκει πραγματικὰ στὸ κείμενο τοῦ Ρουσσώ καὶ τί ἐρχεται νὰ προσθέσει αὐθαίρετα ἢ ἀνάγνωση τοῦ Ντερντά. Ἡ διαπίστωση του ὅτι «τὰ ὄρατὰ σημεῖα καθιστοῦν τὴ μίμηση ἀκριβέστερη, ἀλλὰ ὅτι οἱ ἦχοι προκαλοῦν μεγαλύτερο ἐνδιαφέρον», ὀδηγοῦν τὸν Ρουσσώ στὸ συμπέρασμα («αὐτὸ με ὀδηγεῖ στὴ σκέψη...») ὅτι ἂν εἶχαμε νὰ ἐκφράσουμε μόνον φυσικὲς ἀνάγκες, τὰ ὄρατὰ σημεῖα, οἱ χειρονομίες, θὰ ἦταν ἀπὸ μόνον τους ἀρκετὰ. Ἄρα ὁ Ρουσσώ δὲν δηλώνει καμιά προτίμηση γιὰ μιὰ βουβὴ κοινωνία ποὺ θὰ βασιζόταν ἀποκλειστικὰ στὴ γλώσσα τῆς χειρονομίας ἢ τῶν σημείων. Ὁ λόγος του εἶναι αὐστηρὰ διαπιστωτικός. Αὐτὸ ὅμως δὲν ἐμποδίζει τὸν Ντερντά, βασιζόμενος ἀποκλειστικὰ στὴν παραπάνω διαπίστωση, νὰ συναγάγει ὅτι, γιὰ τὸν Ρουσσώ,

«ἀπέναντι σὲ αὐτὴ τὴν κοινωνία τῆς βουβῆς γραφῆς, ἡ ἐμφάνιση τῆς ὁμιλίας μοιάζει με καταστροφή, με μιὰν ἀπροσδόκητη κακοτυχία. Τίποτα δὲν τὴν καθιστοῦσε ἀναγκαῖα. Στὸ τέλος τοῦ *Δοκίμιου* αὐτὸ τὸ σχῆμα ἀντιστρέφεται πλήρως» (ΠΓ 411 / DLG 343 / OG 241).

Πῶς θὰ ἦταν δυνατόν γιὰ τὸν Ρουσσώ νὰ ἐπιδοκιμάζει μιὰ βουβὴ κοινωνία, ἢ ὁποία θὰ ἔπρεπε νὰ περιορίζεται στὴν ἐκφραση ἀποκλειστικὰ «φυσικῶν ἀναγκῶν», ὅταν ἀδιαλείπτως ὑπερασπίζεται μιὰ κοινωνία βασιζόμενη στὸ πάθος; Ἐτσι, στὴν ἀρχὴ τοῦ ἀμέσως ἐπόμενου κεφαλαίου τὸ ὁποῖο ἐπιγράφεται «Ἡ πρώτη ἐπινόηση τῆς ὁμιλίας δὲν ὀφείλεται στὴν ἀνάγκη ἀλλὰ στὰ πάθη», ὁ Ρουσσώ θὰ δηλώσει: «Ἄρα μπορούμε νὰ πιστέψουμε ὅτι οἱ ἀνάγκες ὑπαγόρευαν τὰ πρῶτα νεύματα καὶ ὅτι τὰ πάθη ἀπέσπασαν τὶς πρῶτες φωνές» (Δοκίμιο 17).

Ἡ πρώτη γλώσσα συζευγγύει ἁρμονικὰ τὴν ἄρθρωση καὶ τὸν τόνο.

Ἔχουμε ἤδη ἐπισημάνει τὴν προτίμηση τοῦ Ρουσσώ γιὰ ἐκείνη τὴ φάση τῆς ἱστορικῆς προόδου τῆς κοινωνίας καὶ τῆς γλώσσας, ὅπου ἐνῶ ἔχει ἐμφανιστεῖ ἡ ἄρθρωση ὡς καταγωγικὴ δυνατότητα τῆς γλώσσας — ἔτσι ὥστε ἡ ἔκφραση τῶν παθῶν νὰ ἔχει ἐμπλουτιστεῖ μὲ τὴν ἔνταση καὶ τὴ διάρκεια πού χαρακτηρίζουν τὸ ἐκφραστικὸ μέσο τῆς ὁμιλίας—, ἡ γλώσσα δὲν ἔχει ἀκόμα διαρρήξει τοὺς δεσμούς της μὲ τὰ πάθη καὶ τὰ αἰσθήματα. Ἡ κρίση τῆς γλώσσας θὰ ἐπέλθει ἀργότερα μέσω τῆς ὑπερβολικῆς αὐξησης τῶν συμφῶνων καὶ τῆς ἄρθρωσης καὶ μὲ τὴν ἀ-τονία πού θὰ ἐπιφέρει ἡ φωνητικὴ γραφή. Στὴν ἀνάγνωση τοῦ Ρουσσώ, ὁ Ντεριντὰ παραβλέπει αὐτὸ τὸ στάδιο γλωσσικῆς καὶ κοινωνικῆς ἀνάπτυξης, τὸ ὁποῖο συνενώνει μὲ ἕναν μὴ ἀντιφατικὸ τρόπο τὴν ἄρθρωση καὶ τὸν τόνο, ἔχοντας ὡς ἀποτέλεσμα νὰ κατηγορεῖ τὸν Ρουσσώ ὅτι ἀντιφάσκει ὅταν ἀποπειρᾶται νὰ «ἐπιβεβαιώσει» ταυτόχρονα τόσο αὐτὰ πού ἡ ἄρθρωση προκαλεῖ ὅσο καὶ αὐτὰ πού ἐξαλείφει.

Σὲ αὐτὲς τὶς πρῶτες γλώσσες κυριαρχεῖ ὁ ρυθμὸς καὶ ὁ τόνος. Οἱ γλώσσες αὐτὲς δὲν εἶναι ἔργο τῆς ὑλικῆς ἀνάγκης ἢ προἶον τῆς φιλόπονης λογικῆς· συνδέονται μὲ τὴν παρόρμηση τοῦ συναισθήματος καὶ τὴν ἀφύπνιση τῆς ἐπιθυμίας. Ὁ Ρουσσώ παρουσιάζει τὴ γέννηση τῶν γλωσσῶν ὄχι στὴν πορεία τῆς παραγωγικῆς δραστηριότητος ἀλλὰ σὲ στιγμὲς σχόλης καὶ σπατάλης πού διακόπτουν τὴ δραστήρια ζωὴ. Ἡ πρωτοτυπία τοῦ Ρουσσώ ἔγκειται στὸ ὅτι ἔκανε τὴ γλώσσα νὰ ἀναβλύζει ἀπὸ μιὰ πηγὴ ὅλο συναίσθημα. Στὰ διαλείμματα τῆς δουλειᾶς (μιᾶς δουλειᾶς πού δὲν ἔγινε ἀκόμη δουλεία) αὐτοσχεδιάζονται γιορτές. Ὁ ρυθμὸς καὶ ὁ τόνος τῶν πρῶτων γλωσσῶν εἶναι ἀδιαχώριστος ἀπὸ τὸν σωματικὸ οἶστρο.

«Ἐκείνη τὴ μακάρια ἐποχὴ τίποτα δὲν μετροῦσε τὶς ὥρες, τίποτα δὲν ἀπαιτοῦσε τὴ μέτρησή τους· ὁ χρόνος μετροῦταν μόνο μὲ τὴ διασκέδαση καὶ τὴν ἀνία. Κάτω ἀπὸ ὑπέργηρες βελανιδιές μιὰ φλογερὴ νύχτη λησμονοῦσε σταδιακὰ τὴ σφοδρότητά της, ἐξημερωνόταν σιγά-σιγὰ μὲ τὴ συναναστροφή. Πασχίζοντας νὰ συνεννοηθοῦν, ἔμαθαν νὰ ἐξηγῶνται. Ἐκεῖ ἔγιναν οἱ πρῶτες γιορτές, τὰ πόδια ἀναπηροῦσαν ἀπὸ χαρὰ, τὸ βιαστικὸ νεῦμα δὲν ἀρκοῦσε, τὸ συνόδευε ἡ φωνὴ μὲ τοὺς περιπαθεῖς τόνους, συγκερασμένες ἡ εὐχαρίστηση μὲ τὴν ἐπιθυμία γίνονταν ταυτόχρονα αἰσθητές. Ἐκεῖ ἦταν τὸ ἀληθινὸ λίκνο τῶν λαῶν καὶ ἀπὸ καθαρὸ κρῦσταλλο τῶν πηγῶν ἀναπήδησαν οἱ πρῶτες φλόγες τοῦ ἔρωτα» (ἐμεῖς ὑπογραμμίζουμε), (Δοκίμιο 71-2).

Σὲ αὐτὸ τὸ στάδιο, ἡ γλώσσα συναρθρώνει ἄρρηκτα τὸν τόνο καὶ τὴν ἄρθρωση. Οἱ ἄνθρωποι αὐτῆς τῆς κοινωνίας διαχώρισαν τὴ θέση τους ἀπὸ τὴ φύση, πλησίασαν ἄλλους ἀνθρώπους, ἐγκατέλειψαν τὴν ἀρχικὴ τους ἀλαλία καὶ δὲν ἀρκοῦνταν πλέον σὲ μιὰ στιγμιαία κραυγὴ. Ὡστόσο ἡ γλώσσα τους, μουσικὴ καὶ ποιητικὴ, δὲν ἀποτελεῖ ἀκόμα παράγοντα διάζευξης. Ἐξουσιοδοτεῖ τὴν ἐκφραστικὴ ἐπικοινωνία τοῦ πάθους καὶ τοῦ αἰσθήματος καὶ τὴν ἀπόλυτη ἀμοιβαία κατανόηση. Παρ' ὅλο πού μιὰ τέτοια γλώσσα ἐπιτρέπει ἤδη τὴν ὑπαρξὴ καὶ ἀνάπτυξη τῶν ἀρθρώσεων καὶ τῶν συμφῶνων, δὲν ἔχει ἀκόμα ἐπιφέρει τὴν ἀπουσία τοῦ συναισθήματος· παραμένει ἀκόμα στὴν ὑπηρεσία του. Τὸ ὑποκείμενο δὲν ἔχει ἀκόμα πέσει θύμα τῶν μεσιτεύσεων (τῶν «διάμεσων») πού ἀνέπτυξε, πού ἀπὸ μεσολαβητὲς στὴν ἐπικοινωνία θὰ μετατραποῦν σταδιακὰ σὲ ἐμπόδια πού θὰ ἀρχίσουν νὰ ὀρθώνονται ἀνάμεσα στοὺς πολιτισμένους ἀνθρώπους. Σὲ αὐτὸ τὸ στάδιο, ἡ γλώσσα ἐξακολουθεῖ νὰ παραμένει ἄρρηκτα δεμένη μὲ τὸ ἴδιο τὸ σῶμα τοῦ παθιασμένου ὑποκειμένου. Διατηρεῖ τὴν ἀνάμνηση καὶ τὴ δύναμη τῆς ἀρχαϊκῆς ὀνοματοποιίας, ἔχει ἀκόμα τὸ χάρισμα τῆς ἄμεσης πειθοῦς τῆς «φωνῆς τῆς φύσης». Ἀλλὰ εἶναι ἐπὶ πλέον ἱκανὴ νὰ προσδιορίσει, πέρα ἀπὸ τὸ ὀμιλοῦν ὑποκείμενο, τὴν αὐτόνομη ὑπαρξὴ μιᾶς πραγματικότητος, τὴν ὁποία ἔχει συλλάβει ἢ σκέψη. Ἄν καὶ ἡ ἄρθρωση εὐθύνεται γιὰ τὴν παρέκκλιση τῆς γλώσσας ἀπὸ τὴν πρωταρχικὴ ἀμεσότητα, ἐν τούτοις, τὴν ἐφοδιάζει μὲ ἕνα ἐργαλεῖο (ἕνα ἐνδιάμεσο) ἱκανὸ νὰ ἀποκαταστήσει αὐτὴν τὴν ἀμεσότητα. Ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὴν ἀνάγνωση τοῦ Jean Starobinski, στὴν τραγουδιστὴ ὁμιλία, πού εἶναι ἡ πρώτη ὁμιλία, ἂν καὶ ἔχουμε ξεπεράσει

«τὴν ἄγρια κραυγὴ τῶν ἀπαρχῶν (χωρὶς φθόγγους καὶ τόνους), ὡστόσο σὲ ἀντάλλαγμα βρισκόμαστε πολὺ μακριὰ ἀπὸ τὴν ἀπρόσωπη γλώσσα τοῦ πολιτισμένου ἀνθρώπου, ἡ ὁποία ἐξαφανίζεται μέσα στὴ γενικότητα τοῦ σημαίνοντος, πού ἐγκαταλείπει τὸ ὀμιλοῦν ὑποκείμενο, γλώσσα πού ἄγεται καὶ φέρεται ὀλοκληρωτικὰ ἀπὸ τὴ μηχανικὴ λειτουργία της καὶ τοὺς ἐξωτερικοὺς της στόχους, ἀπρόσωπη γλώσσα».⁶

Ὁ Ντεριντὰ ἀδυνατεῖ νὰ ἀντιληφθεῖ ὅτι ἡ ταυτόχρονη ἐπιβεβαίωση ὅλων αὐτῶν πού ἔχουν ὡς προϋπόθεση δυνατότητας τὴν ἄρθρωση, συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς ἴδιας τῆς ἄρθρωσης, ὅσο καὶ ὅλων αὐτῶν (π.χ. τόνος, ρυθμὸς κτλ.), πού μόνο μελλοντικά, μέσω τοῦ πολλαπλασιασμοῦ της αὐτὴ θὰ ἀπειλήσει μὲ ἐξάλειψη, δὲν εἶναι ἀντιφατικὴ ἐφόσον ὁ Ρουσσώ ἀναφέρεται σὲ μιὰ ὀρισμένη περίοδο γλωσσικῆς καὶ ἱστορικῆς ἀνάπτυξης πού μπορεῖ νὰ τὰ συσχετᾶζει ἁρμονικὰ: πράγμα πού ἀποτελεῖ τὸ γλωσ-

6. «Ὁ Ρουσσώ καὶ ἡ καταγωγὴ τῶν γλωσσῶν», ὁ.π., σ. 34.

σολογικό ιδεώδες που ανταποκρίνεται στην εύτυχια της «νεότευκτης κοινωνίας». Συνεπώς, ο Ρουσσώ είναι απαξιωτικός, όχι της άρθρωσης εν γένει, την οποία δεν διατάζει ρητώς να καθορίσει ως συστατικό παράγοντα της «γλώσσας του πάθους», αλλά του πολλαπλασιασμού των γλωσσικών άρθρώσεων, ο οποίος αποστερεί τη γλώσσα από την ικανότητά της να εκφράσει το πάθος και τα αισθήματα. Το γεγονός ότι η άρθρωση έχει εισβάλει και καθορίσει τη γλώσσα από την αρχή και ότι βρίσκεται έγκυα στημένη «πάντα ήδη» στην καταγωγή της γλώσσας, έχοντας με αυτό τον τρόπο διαρρήξει την αμεσότητά της, δεν σημαίνει ότι τα πράγματα δεν μπορούν να πάνε χειρότερα στη συνέχεια. Για τον Ρουσσώ είναι ζήτημα βαθμού. Αν και η άρθρωση συγκροτεί συνθήκη δυνατότητας της γλώσσας, μια γλώσσα που έχει πάρα πολλές άρθρώσεις, χάνει σε «εκφραστικότητα».

Στη συνέχεια, αφού αναφερθεί στην εμφάνιση της πρώτης μετατοπισμένης όμιλίας, το *Δοκίμιο* δεν αποτελεί παρά την ιστορία «ένος προοδευτικού και αναπρότεπτα επιτεινόμενου χωρισμού. Η όμιλία θα πορευτεί χάνοντας τη δύναμη, τον τόνο και τις διακυμάνσεις της· θα γίνει λογική, ψυχρή και μονότονη». ⁷ «Όλο το μέγεθος της προσφοράς της προόδου δεν είναι τίποτε άλλο από την αντίθετη όψη μιᾶς ουσιαστικής απώλειας. Η διαφθορά των υπαρκτών κοινωνιών και συνάμα των υπαρκτών γλωσσών μπορεί να εκτιμηθεί ανάλογα με το μέγεθος της διάστασης που τις χωρίζει από αυτό το αρχέτυπο. Το *Δοκίμιο* τελειώνει με τη υπόμνηση μιᾶς αναπόφευκτης τελικής καταστροφής, όπου ο πολιτισμένος κόσμος έχει κατακλυσθεί από μάταια λόγια, από έπαρση και φλυαρία. Οι σύγχρονες γλώσσες, τόσο περίτεχνες και εύκαμπτες, δεν χρησιμεύουν πια για να μεταδίδουν κάποιο περιεχόμενο μεστό σε πάθος και ζωντάνια: «[οι γλώσσες μας] έγιναν για την αδύλεσχία των διβανιών. Οι ήγητορές μας βασανίζονται και ιδρώνουν στους ναούς δίχως να καταλαβαίνουμε τί λένε» (*Δοκίμιο* 124).

Πόσο επιτυχής είναι η αποκατάσταση της γραφής από τον Ντερντά;

Τελειώνοντας, ἄς θέσουμε σε παρένθεση τὸ ζήτημα τῆς ὀρθότητος τοῦ «ἀναδιπλασιαστικοῦ σχολίου» τοῦ *Δοκίμιου* ἀπὸ τὸν Ντερντά —ὀρθότητα τὴν ὁποία ἔχουμε ἤδη ἀμφισβητήσει σὲ σημαντικὰ τῆς σημειῶ—, κι ἄς ἀναρωτηθοῦμε κατὰ πόσο τὸ ἀποδομητικὸ ἐγχείρημα καταφέρει τελικὰ νὰ ἀποκαταστήσει τὴ γραφὴ ἀπέναντι στὴν ὀμιλία. Ἄρα ἀποκαθίσταται ἡ γραφὴ μὲ τὸ νὰ δείξουμε ὅτι ἡ γραφὴ ὡς ἀρθρωση εἶναι πρότερη τῆς ὀμιλίας ἐπειδὴ βράσκεται στὴν καταγωγὴ τῆς γλώσσας ὡς συνθήκη τῆς δυνα-

τότητάς της; Ὅμως ἡ γραφὴ δὲν ἐπικρίνεται ἀπὸ τὸν Ρουσσώ ἐπειδὴ εἶναι ἀρθρωση. Ἡ γραφὴ σύρεται ἐνώπιον τοῦ δικαστηρίου ἐπειδὴ ἀποτελεῖ περίπτωση ὑπεραρθρωμένης γλώσσας· στὴν περίπτωσή της ὁ τόνος, ὁ τονισμός, ἡ προσωδία ἔχει ἀντικατασταθεῖ ὀλοκληρωτικὰ ἀπὸ τὴν ἀρθρωση, μὲ ἀποτέλεσμα ἡ γλώσσα, ὑπὸ τὴ μορφή τῆς ἀλφαβητικῆς γραφῆς, νὰ ἔχει ἀπολέσει ὅλους τοὺς ἐκφραστικούς της πόρους. Ἀντίθετα ἀπὸ τὴ γραφὴ, ἡ ὀμιλία, καὶ δὴ μόνο ἡ περιπαθῆς ὀμιλία τῶν θερμῶν κλιμάτων, τοῦ Νότου, μπορεῖ καὶ διατηρεῖ ἀκόμα ἔντονο τὸ στοιχεῖο τοῦ τόνου. Κι ἐδῶ θὰ πρέπει νὰ παρατηρήσουμε ὅτι δὲν εἶναι ἡ ὀμιλία γενικὰ αὐτὴ ἡ ὁποία ἐξυμνεῖται καὶ ἐξυψώνεται ἀντιπαρτιθέμενη μὲ τὴν ἀλφαβητικὴ γραφὴ. Ἡ ὀμιλία μπορεῖ νὰ ὑπόκειται στὰ ἴδια κακὰ ὅπως καὶ ἡ ἀλφαβητικὴ γραφὴ. Στὴν ἱστορία τοῦ τῆς ἐξέλιξης τῶν γλωσσῶν, ὁ Ρουσσώ ἀντιπαράβλλει, γιὰ παράδειγμα, τὴν περιπαθῆ ὀμιλία τοῦ Νότου μὲ τὴν ὀμιλία τοῦ Βορρᾶ.

«Ἴδου ποιές εἶναι κατὰ τὴ γνώμη μου οἱ πιὸ γενικὲς φυσικὲς αἰτίες τῆς χαρακτηριστικῆς διαφορᾶς τῶν ἀρχέγονων γλωσσῶν. Οἱ γλώσσες τοῦ νότου ἔπρεπε νὰ εἶναι ζωηρές, ἠχητικὲς, τονισμένες, εὐφράδεις καὶ συχνὰ σκοτεινὲς λόγῳ ἐνεργητικότητος. Οἱ γλώσσες τοῦ βορρᾶ ἔπρεπε νὰ εἶναι ὑπόκωφες, ἀρθρωμένες, φωνακλάδικες, μονότονες, διαυγεῖς λόγῳ λέξεων μᾶλλον παρὰ λόγῳ καλῆς κατασκευῆς. Οἱ σύγχρονες γλώσσες, πρὸ πλειστάκις ἀναμίχθηκαν ἀναμορφώθηκαν, διατηροῦν ἀκόμα κατὰ ἀυτὲς τὲς διαφορὰς. Ἡ γαλλικὴ, ἡ ἀγγλικὴ, ἡ γερμανικὴ εἶναι ἰδιωτικὴ γλώσσα ἀνθρώπων πρὸ ἀλληλοβοηθοῦνται, πρὸ συλλογίζονται ψύχραιμα, ἢ ὀξύθυμων ἀνθρώπων πρὸ ὀργίζονται. Ἀλλὰ οἱ ἱερεῖς τοῦ θεοῦ πρὸ ἀναγγέλλουν τὰ θεῖα μυστήρια, οἱ σοφοὶ πρὸ προσκομίζουσι νόμους στοὺς λαούς, οἱ ἡγέτες πρέπει νὰ μιλοῦν ἀραβιστὶ ἢ περσιστὶ. Οἱ γλώσσες μας ἀξίζουν περισσότερο γραμμένες παρὰ ὀμιλούμενες, καὶ μᾶς διαβάζουσι πιὸ εὐχάριστα ἀπὸ ὅτι μᾶς ἀκοῦνε. Ἀντίθετα, οἱ ἀνατολικὲς γλώσσες γραμμένες χάνουσι τὴ ζωντάνια καὶ τὴ θερμότητα» (*Δοκίμιο* 79-80), (*ΠΓ* 386 / *DLG* 322 / *OG* 226).

Συνεπώς, μὲ τὸ τέλος τῆς ἀποδόμησης τοῦ *Δοκίμιου*, ἔχει ἀποκατασταθεῖ ἡ γραφὴ—ὡς—ἀρθρωση, ὡς «ἀρχι-γραφὴ», ὡς «διαφωρά», δηλαδὴ ὡς αὐτὸ πρὸ διαρρηγνύει τὴν ἀμεση παρουσία, καθιστώντας τόσο τὴν ὀμιλία ὅσο καὶ τὴ γραφὴ, στὴν παραδοσιακὴ τῆς ἔννοια, ἐφικτές. Ὅμως τί γίνεται μὲ τὴν ἀλφαβητικὴ γραφὴ, τῆς ὁποίας ἡ κατηγορία πρὸ τῆς προσάπτεται δὲν εἶναι ὅτι εἶναι ἀρθρωση, ἀλλὰ ὅτι εἶναι μόνο ἀρθρωση, ὅτι ἀντιπροσωπεύει ἐκεῖνο τὸ στάδιο γλωσσικῆς ἐξέλιξης ὅπου ὁ τόνος ἔχει ὀλοκληρωτικὰ ὑποκατασταθεῖ ἀπὸ τὸν πολλαπλασιασμό τῶν ἀρθρώσεων, μὲ ἀποτέλεσμα ἡ γλώσσα νὰ ἔχει χάσει τὴν ἐπαφή τῆς μὲ τὰ πάθη καὶ

7. J. Starobinski, «Ο Ρουσσώ και ἡ καταγωγὴ τῶν γλωσσῶν», ὁ.π., σ. 34.

τὰ συναισθήματα; Ἄν ὑπερέχει ἡ ὁμιλία τῆς γραφῆς, δὲν εἶναι ἐπειδὴ ἀπὸ αὐτῆ ἐκλείπει τὸ στοιχεῖο τῆς ἄρθρωσης — ποτὲ ὁ Ρουσσώ δὲν ὑποστήριξε κάτι τέτοιο — ἀλλὰ ἐπειδὴ μπορεῖ νὰ διατηρεῖ τὴν ἐπαφή της μὲ τὰ πάθη καὶ τὰ συναισθήματα μέσω τοῦ τόνου.

Ἡ ἀποδόμηση θὰ εἶχε ἐπιτελέσει ἐπαρκῶς τὸν σκοπὸ της ἂν τὸ ζητούμενο ἦταν νὰ δείξει ὅτι ἡ οὐσιώδης ἀπόσταση ἀπὸ τὴν καταγωγή — πού παραδοσιακὰ ὑποδηλώνεται ἀπὸ τὴ γραφὴ καὶ βάσει τῆς ὁποίας ἡ γραφὴ θεωρεῖται ὑποδεέστερη τῆς ὁμιλίας, ἡ ὁποία φέρεται ὡς νὰ διατηρεῖ τὴ γειννιάσῃ της μὲ μιὰ καταγωγικὴ παρουσία — ἀποτελεῖ χαρακτηριστικὸ τῆς γλώσσας ἐν γένει, συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς ὁμιλίας. Ὅμως, στὴν προκειμένη περίπτωση, ἡ γραφὴ καὶ ἡ ἄρθρωση δὲν μέφρονται ἐπειδὴ διαρρηγνύουν τὴ σχέση τῆς γλώσσας μὲ τὴν καταγωγή της (τὰ πάθη καὶ τὰ συναισθήματα) ἢ ὑποκαθιστοῦν τὴν παρουσία μὲ τὴν ἀπουσία ἢ τὴν ἀμεσότητα μὲ τὴ διαμεσολάβηση (πράγμα γιὰ τὸ ὁποῖο μπορεῖ νὰ μεμφθῆ καὶ ἡ ἴδια ἡ ὁμιλία ἐφόσον ἀποτελεῖ καὶ αὐτὴ ἓνα ἐνδιάμεσο ἔκφρασης). Κατηγοροῦνται γιὰ τὴ σταδιακὰ ἐπιτείνουσαν αὐτὸν τὸν χωρισμὸ, κάτι πού τελικὰ καταλήγει στὴ ὀριστικὴ ἀποκοπὴ τῆς γλώσσας ἀπὸ τὴν καταγωγή της (τὰ πάθη καὶ τὰ συναισθήματα). Ἡ ὁμιλία θεωρεῖται ὡς νὰ ὑπερέχει τῆς γραφῆς, ὅχι ἐπειδὴ ἀποκλείει τὴν ἄρθρωση, ἀλλὰ ἐπειδὴ μπορεῖ νὰ διατηρεῖ τὸν τόνο, ὁ ὁποῖος, ὅπως ἔχουμε ἤδη δεῖ, σχετίζεται μὲ τὸν Ρουσσώ μὲ τὴν ἐκφραστικότητα τῶν παθῶν καὶ τῶν συναισθημάτων. Ὑπὸ αὐτὴν τὴν ἔννοια, ἡ προλεχθεῖσα διαφορὰ μεταξὺ τῆς ὁμιλίας καὶ τῆς γραφῆς παραμένει ἀνέγγιχτη ἀπὸ τὸ ἔργο τῆς ἀποδόμησης, ἐφόσον αὐτὸ πού ἡ ἀποδόμηση ἔθεσε ὡς ἀποκλειστικὸ στόχο ἦταν νὰ καταδείξει ὅτι ἡ γραφὴ ὡς ἄρθρωση βρῆσκει τὴν καταγωγή τῆς γλώσσας. Ἔστω καὶ ἂν δεχθῶμε ὅτι μιὰ τέτοια ἀποδόμηση ἦταν ἀναγκαία (κάτι γιὰ τὸ ὁποῖο ἔχουμε ἀμφισβάλει, δεδομένου ὅτι ἡ ἄρθρωση ὡς συνθήκη δυνατότητας τῆς γλώσσας δὲν ἀμφισβητήθηκε ποτὲ ἀπὸ τὸν Ρουσσώ), μετὰ τὸ τέλος της, ἡ γραφὴ ἔχει ἀποκατασταθεῖ μόνον ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς ἄρθρωσης, ἐνῶ ἡ κατηγορία γιὰ ἔλλειψη ἐκφραστικότητας συνεχίζει νὰ ὑφίσταται:

«Καταγράφουμε τὴ φωνὴ καὶ ὄχι τοὺς ἤχους· ἐξ οὗ καὶ σὲ μιὰ τονισμένη γλώσσα οἱ ἤχοι, οἱ τονισμοί, οἱ ἀποχρώσεις κάθε λογῆς ἀποτελοῦν τὴ μέγιστη ἐνεργητικότητα τῆς γλώσσας καὶ καθιστοῦν μιὰ κοινὴ φράση ἰδιάζουσα στὸν συγκεκριμένο χῶρο της. Τὰ μέσα πού μετερχόμεθα γιὰ νὰ συμπληρώσουμε κάποια κενὰ διευρύνουν τὴ γραπτὴ γλώσσα, καὶ περνώντας ἀπὸ τὰ βιβλία στὴν ὁμιλία ἐκνευρίζουν καὶ τὴν ἴδια τὴ λαλιά. Ἄν προφέρουμε τὰ πάντα ὅπως θὰ τὰ γράφαμε, οὐσιαστικὰ τὸ μόνον πού πετυχαίνουμε εἶναι νὰ διαβάσουμε μιλώντας» (Δοκίμιο 36-7), (ΠΓ 477 / DLG 397-8 / OG 280-1).

Ἡ καταδείξη μιᾶς συγκεκριμένης ἀπομάκρυνσης τῆς ὁμιλίας ἀπὸ τὴν καταγωγή της —πράγμα πού καθιστᾷ τὴν ἴδια τὴν ὁμιλία, ὑπὸ αὐτὴ τὴν ἔννοια, γραφὴ— δὲν εἶναι ἀρκετὴ νὰ ἐξαλείψει τὴν ἀντίθεσή της μὲ τὴν παραδοσιακὴ ἔννοια τῆς γραφῆς, ἐφόσον ἢ μεταξὺ τους διαφορὰ σχετίζεται μὲ τὴ δυνατότητα τῆς ὁμιλίας καὶ ἐκφράζει πάθος μέσω τοῦ στοιχείου τοῦ τόνου, κάτι πού δὲν μπορεῖ νὰ κάνει ἡ γραφὴ.

«Μιὰ γλώσσα πού ἔχει ἀρθρώσεις καὶ φωνές διαθέτει μόνον τὸ ἥμισυ τοῦ πλούτου της. Ἐκφράζει βέβαια ἰδέες, ἀλλὰ γιὰ νὰ ἐκφράσει συναισθήματα εἰκόνων, χρειάζεται ἓνα ρυθμὸ καὶ ἤχους, δηλαδὴ μιὰ μελωδία. Ἰδοὺ τὸ γνώρισμα τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας, τὸ ὁποῖο στερεῖται ἢ δικῆ μας» (Δοκίμιο 83-5).

Δὲν ὑπάρχει ἀντίρρηση ὅτι δὲν θὰ ἦταν ἀδύνατο, γιὰ μιὰ κριτικὴ ἀνάγνωση τοῦ *Δοκίμιου* τοῦ Ρουσσώ, νὰ ἀμφισβητήσῃ τόσο τὴ συνεγγύτητα μεταξὺ τόνου καὶ πάθους ὅσο καὶ τὴν ἀποστέρηση ἀπὸ τὴ γραφὴ τῆς δυνατότητάς της νὰ ἐκφράσει τὸ πάθος. Ὅμοίως δὲν ὑπάρχει ἀντίρρηση ὅτι ἡ ἀποδομητικὴ ἀνάγνωση θὰ ἦταν πέρα ὡς πέρα ἐπιτυχῆς ἂν ὄντως ἡ γραφὴ, ὡς ἄρθρωση, ἦταν διακεκρηγμένη ἀπούσα ἀπὸ τὴν καταγωγή τῆς γλώσσας καὶ ὡς ἐκ τούτου ὁ μοναδικὸς σκοπὸς τῆς ἀποδόμησης ἦταν νὰ ἐπανορθώσει αὐτὴν τὴν ἀδικία. Παρ' ὅλα αὐτὰ, ἔχουμε ἀμφισβητήσῃ α) τὸν ἰσχυρισμὸ τοῦ Ντεριντὰ ὅτι ὁ Ρουσσώ δηλώνει ὡς ἀπούσα τὴν ἄρθρωση ἀπὸ τὴν καταγωγή τῆς γλώσσας, καὶ β) πῶς ἡ ἐπίδειξη ὅτι ἡ γραφὴ-ὡς-ἄρθρωση ἀποτελεῖ συνθήκη δυνατότητας τῆς γλώσσας εἶναι ἀρκετὴ νὰ ἐξαλείψει τὴν ἀδικία εἰς βάρος τῆς ἀλφαβητικῆς γραφῆς σὲ σχέση μὲ τὴν ὁμιλία.

Ὅμως, πέρα ἀπὸ τὸν Ρουσσώ καὶ ἀπὸ αὐτὸ πού σὲ ἓνα ρητὸ ἐπίτεδο αὐτὸς πίστευε γιὰ τὴ σχέση τῆς ἄρθρωσης μὲ τὴ γλώσσα, εἶναι ὄντως ἡ ἄρθρωση παραγωγισμένη ἀπὸ τὸ σύνολο τῆς δυτικῆς φιλοσοφίας, ὅπως ἰσχυρίζεται ὁ Ντεριντὰ; Ἀποτελεῖ πάγια θέση τῆς φιλοσοφικῆς παράδοσης ἢ πίστη σὲ μιὰ «καταγωγικὴ» φυσικὴ σημασία, ἀποψη ἢ ὁποῖα ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὑποστηρίζεται ἀπὸ τὸν *Κρατύλο* τοῦ Πλάτωνα; Εἶναι ἀλήθεια κάτι καινούργιο ἢ συνύφανση γλώσσας καὶ ἄρθρωσης; Ὅταν ὁ Ἀριστοτέλης λέει ὅτι οἱ ζωικοὶ θόρυβοι δὲν ἀποτελοῦν ὀνόματα ἐπειδὴ εἶναι «ἀναρθροῦ», ἢ λέξη πού χρησιμοποεῖ εἶναι ἀγράμματοι (16a 28-9). Τὸ *Περὶ Ἑρμηνείας* πιθανὸν νὰ ἀποτελεῖ τὸ πῶς σημαντικὸ κείμενο στὴν ἱστορία τῆς σημασιολογίας, καὶ μὲν καὶ μετὰ βίας φαίνεται ἀναγκαῖο νὰ ἐκθέσουμε ἓνα ἀρχικὸ παράδοξο γιὰ νὰ στρέψουμε τὴν προσοχὴ σὲ ἓνα προεξέχον σημεῖο σὲ αὐτό, ὅτι ἡ ὁμιλία εἶναι ἀρθρωμένη καὶ σημαίνει μέσω σύμβασης.⁸

8. Τὸ ἄρθρο τοῦ N. Kretzmann, «Aristotle on Spoken Sound Significant by

Ἐπὶ πλέον, ἂν ἡ «γραφὴ» ἔρχεται νὰ συμπεριλάβει τόσο τὴ γραφὴ-ὡς-ἄρθρωση ἢ τὴν ἀρχι-γραφὴ ὅσο καὶ τὴν πραγματικὴ (actual) γραφὴ — ἔτσι ὥστε ^{χωρὶς} χωρὶς γραπτὲς μεταγραφές νὰ ἔχουν παρ' ὅλα αὐτὰ «γραφὴ» ἐπειδὴ εἶναι ἀρθρωμένες, με ἀποτέλεσμα ἡ πραγματικὴ γραφὴ νὰ καθίσταται ἀόρατη —, τότε δὲν ἐμπλεκόμεστε πλέον σὲ μιὰ σπουδὴ τῆς γραφῆς, σὲ μιὰ γραμματολογία, ὅπως θέλει νὰ πιστεύει ὁ Ντεριντά, ἀλλὰ σὲ μιὰ σπουδὴ τῆς δομῆς τῆς γλώσσας, κάτι ποὺ ἀποτελοῦσε πάντα ἡ γλωσσολογία.

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

- ΠΓ Ζὰν Ντεριντά, *Περὶ Γραμματολογίας*, μετ. Κ. Παπαγιώργης (Ἐκδόσεις Γνώση, Ἀθήνα 1990).
- DLG Jacques Derrida, *De la Grammatologie* (Paris: Les Éditions de Minuit, 1967).
- OG Jacques Derrida, *Of Grammatology*, trans. Gayatri C. Spivak (Baltimore: John Hopkins University Press, 1976).
- Δοκίμιο Ζὰν-Ζὰκ Ρουσσώ, *Δοκίμιο περὶ καταγωγῆς τῶν γλωσσῶν*, μετ. Κωστῆς Παπαγιώργης, Ἐκδόσεις Καστανιώτη, Ἀθήνα 1998.

Convention» (στὸ John Corcoran, ἐπιμ., *Ancient Logic and its Modern Interpretations* [Dordrecht: Reidel 1974]), ἀποτελεῖ μιὰ ἐξαιρετικὰ διαφωτιστικὴ συζήτηση αὐτοῦ τοῦ ἀποσπάσματος, ὅπως ἐπίσης καὶ τῶν προτάσεων 16a 3-8 ἀπὸ τις ὁποῖες ἐξαρτᾶται. Ὁ Ντεριντά παραπέμπει στὸν Ἀριστοτέλη (ΠΓ 27, 57 / DLG 21, 45 / OG 11, 29), παραθέτοντας τὸ παραπάνω ἀπόσπασμα, ἀλλὰ παρανοεῖ τὸ κείμενο, μεταφράζοντας (μαζὶ με ἄλλους, ὅπως δείχνει ὁ Kretzmann) καὶ τὰ σύμβολα καὶ τὰ σημεία ὡς «σύμβολα», ἐξαλείφοντας με αὐτὸν τὸν τρόπο μιὰ διάκριση ἢ ὁποῖα εἶναι σημαντικὴ γιὰ τὸ νόημα αὐτοῦ ποὺ λέγεται ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλη.